

De gewaarschuwde reiziger of Het nuttig en vermakelijk spoorwegboekje

**Behelzende wenken, raadgevingen, wijsheden en
aanmoedigingen om te reizen tot eigen profijt, zowel bij
regen als zonneschijn en in de vier diverse seizoenen**

J.W.F. Werumeus Buning

bron

J.W.F. Werumeus Buning, *De gewaarschuwde reiziger of Het nuttig en vermakelijk spoorwegboekje*.
Met illustraties van Karel Thole. Ad. Donker, Bilthoven / Antwerpen 1944

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/weru002gewa01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

Ter inleiding of De lof van de locomotief.

MEN heeft in de jongstleden jaren eerst recht leeren beseffen wat een ei, een zij spek, en zelfs wat een locomotief met bijbehooren waard is.

Vroeger stapte men in een benzine-voertuig of naar zijn slager en boterboer, en men, of het, bereikte in een ommezien de stad van Venetiën of de koekepan. Hoe verheugd is men thans Giethoorn te kunnen zien per vigilante, om van de rest niet te spreken.

Nederland heeft ten deele van den nood een deugd gemaakt, en zichzelf en het eigen land beter leeren kennen; men heeft het eene been wat vlijtiger voor het andere gezet, hetzij op de fiets of platvoets, en wat de locomotief betreft, ze heeft sinds haar eerste krakkelemierige dagen toen de machinist een hoogen hoed droeg, nimmer zoo in haar gewrichten gezucht als in de oorlogsjaren

toen zij de vaderlanders vervoerde als haringen in de ton, en men tenslotte toch ook kwam waar men wezen wilde.

Er is daaruit ook iets meer liefde voor het eigen land geboren; men ontdekte Enkhuizen in plaats van de Ardennen, dank zij de onversaagde locomotief. Er waren minder locomotieven, en zodoende had men eens een uur over en tijd de Sint Jan's kerk te zien in 's-Hertogenbosch, hetgeen minstens zoo profijtelijk was als een uur te vroeg thuis te zijn. En men leerde nog wat: men leerde reizen met kwaad weer.

Amsterdam is het schoonste met nevel en motregen; een flinke regenbui doet onze oude stadjes geen kwaad, ze glanzen daarna van pracht; een stevig stuk wind in een waterstad of een hoog bosch heeft zijn bekoring, en een dag met sneeuw is overal een wonder, als men warm in de jas zit.

Voorheen gingen wij bij zulk weer niet uit, thans moesten wij er de bonnen in halen, en zoo; men mag hopen, dat wij er iets van geleerd hebben. Al was het maar dat de ware reiziger een avonturier moet zijn, die evenveel verwacht van een dag met regen als een dag met zon, en dat de veel gesmade boemeltrein, die men in deze jaren leerde kennen omdat er ergens vrienden woonden die snoek vischten, of een varken hielden, u ook wel eens ergens in een onverwacht schoone hoek van het land afzet.

Wat dat betreft: eens reisden wij alleen in

het reis-seizoen. Oe prille lente, als het eerste berkenblad beeft, de late herfst als het eikenhakhout rood is, de winter en de besneeuwde duinen - dat was geen reizenstijd. Nederland ontwaakte alleen voor tochten op ongelegen momenten als het ijs kan klinken onder de schaats....

Als wij dat thans wat anders geleerd hebben, laat ons er in volharden, en eens in November naar de Veluwe gaan, in den barren winter naar het strand, en zoo voorts. Op die wijze leert men reizen; ik bedoel te zeggen, iets anders zien dan men altijd ziet. Ik heb mij vaak afgevraagd, als ik zoo ongeveer de eenige reiziger was achter een wintersche locomotief naar Tiel, waar het ijs kruide, of de eenige naar Zandvoort als er storm was, waarom die treinen alleen zoo overvol waren in den Tielschen kersentijd en den Zandvoortschen aquarium-tijd; een rivier in het brekend ijs en een zee in geweld is toch zeker niet leelijker dan een kersenbongerd vol stadsgasten of honderdduizend Amsterdammers in badpakken.

En het was toch dezelfde locomotief, die voor ons zuchtte.

De mensch is een ezel*; dat wil zeggen, of hij zoo verstandig is blijft de vraag; zoo lui is hij zeker, en gewend aan zijn gewoonten. Komaan, reiziger, en gebruik de locomotief om avonturen te beleven, ze liggen zoo dik

* Mocht ge U beledigd gevoelen: de heilige Franciscus van Assisi is deze meening toegedaan.....

gezaaid links en rechts van den weg als de paardebloemen; het woord is aan u, gelijk ik u hierna nog weer eens nader hoop te bewijzen.

's-Hertogenbosch of De lof van Sint Jan.

DE acacia's spiegelen hun fijn gevederd gebladerte in de plekken helder water tusschen het kroos, staande op steile muren, die een eeuw geleden nog stadswal waren en bastion. Het is er zoo groen en stil, dat men een eenzame eend op een halfuur afstands hoort smekkeren, en als men haar tracht te ontdekken ontwaart men een breed verschiet van akkerland en lange lanen en vaal geboomte, waaruit de stompe toren steekt van Vught. Het regent ergens uit de heete en heiïge luchten kleine geluiden, getingel en geklep van een torenklokkenspel, en wie die speelmuziek in den hemel zoekt, ziet geen engeltjes op de wolken met schellen en bellen en klokkenspellen, maar de grauwe schim van een lage en zware kathedrale kerk, want hij is in Den Bosch, en de Sint Jan speelt wat hij kan, omdat het Woensdag is en marktdag.

Wie zich mocht verwonderen dat er geen kip, geen kraai en geen Bosschenaar in de koelte onder deze groene acacia's vertoeft en wandelt op een zoo schoonen en vroegen zomermorgen, behalve een boodschappenjongetje met een fiets, dat kijkt wat een vreemdeling er komt kijken, maakt de klassieke fout van ieder vreemdeling, sinds het schip van Joppe Tarsus, en dat van Tarsus Joppe bezocht; er staat namelijk op ditzelfde uur een Bosschenaar ter hoogte van het Kalfje en vraagt zich af, waarom hier geen kip, geen kraai en geen Amsterdammer te zien is aan de schoone en stille oevers van den Amstel, behalve een boodschappenjongetje met een fiets, dat staat te kijken wat een vreemdeling er kijken komt. Men kent nu eenmaal eigen stad en land niet het beste..

Als men in 's-Hertogenbosch zijn neus achterna loopt, en het een betamelijk goede neus is, komt men op de markt, door straten die

ietwat stoffiger en rommeliger zijn dan de onze. En gezelliger; men wandelt in Brabant. De markt is in een rechtschapen stad als 's-Hertogenbosch nog op de markt, en niet als in deftiger steden ergens weggestopt, alsof zuurkraampjes, boekenstalletjes, konijnen in hok en de verkoop van kitlijm of wat het wezen mag, iets minderwaardigs ware! Overigens is de Bossche markt een goede plek om uw gezelschap eens voor de onoplosbare vraag te stellen, waarom een deel der menschheid en vooral het kinderlijke zoo gaarne onder de luifels van deze vliegende winkeltjes wandelt langs blauwe en gele en rose papieren roosjes, derdehandsch glaswerk, gestoomde sprot, roode bessen, verroeste ijzeren kettingen, scheermesjes, oude schoenen, kaas, blikwerk en lint, terwijl toch de meeste dezer zaken op honderd pas afstand de gansche week in ordentelijke winkels en warenhuizen te koop zijn? Is het omdat de marktkoopman u eerst twee cent meer vraagt en ge al handeldrijvend ten slotte een cent duurder koopt, maar met de overtuiging een cent goedkooper te koopen? Is het omdat de markt avontuurlijker is dan de winkel? Is het omdat ze iets van een kermis heeft zonder poffertjes en draaimolen en schiettent?

Waarom moest en zou men als jeugdig persoon ter kermis gaande een pak Nougat de Montélimard koopen met een aapje, en liefst twee, terwijl er het gansche jaar in gansch de stad dezelfde heerlijkheid te krijgen was,

desgewenscht met drie aapjes, maar daar taalde men niet naar?

Ja, en al staan wij al met twee linkervoeten op de onderste trede van de stoep van het Bossche raadhuis, nog een vraag: waarom bezochten wij wel de Alkmaarsche kaasmarkt als bezienswaardigheid, maar lieten tallooze vermaarde paarden-, vee- en schapenmarkten links liggen? Is het paard niet prachtiger dan een kaas? Is het niet schaapachtig van ons, dat wij nooit eens op reis zijn gegaan om de bloem van het vaderlandsch vee te zien staan dampen tusschen de boomen van een of ander lief en landelijk stadje? Zijn wij geen ezels van reizigers geweest? Ja, dat zijn wij.

Laat ons thans den rechtervoet verheffen...

Zijt gij een groot stadhuisbezoeker? Ik niet: de meeste papieren, die men er u overhandigt zijn niet bijster aangenaam en wat in den gids voor vreemdelingenverkeer staat, is niet altijd zoo fraai als men zegt. Ik verzoek u bijvoorbeeld van de vermaarde wandschilderingen hier ter plaatse het uwe te denken en van de vermaarde kapitale schilderstukken eveneens. Maar kijk er eens aan welk een edele rust en stilte de bouwmeester gebannen heeft in deze benedenhal en wandel de kleine witte gang links achter eens in: ge wandelt in de sobere pracht van een meesterwerk.

Ik beveel u de raadzaal aan. Wat is gepaster dan dat de raad van Den Bosch ver-

gadert in een bosch?

Aan alle vier muren, rondom de zaal, groeit sierlijk en hoog geboomte, op wandtapijten, in een rijkdom van groene schakeering en groenachtige verschieten, de takken bezaaid met papegaaien een kuifkakadoes en ander welsprekend gevogelte, een tooverachtig bosch, waarin men de herten zoo straks uit wandelen denkt te zien gaan, of den witten eenhoorn opdagen uit den donkersten hoek. Of de schepper dezer bosschagiën wist dat de vroede vaderen van Den Bosch zouden vergaderen tusschen

deze takken met praatgraag gedierte? De klokkenmaker heeft het in ieder geval wel geweten en hij plaatste zijn klok plat in het plafond; als men hier aan tafel zit te redekavelen scheert de stille secondenwijzer u vermanend over het hoofd. Het zwaard van Damocles is niet welsprekender geweest dan deze Bossche klok. Men zou willen weten of een en ander profijt afwierp bij de debatten.. Overigens gaat deze klok altijd vijf minuten achter bij het torenuurwerk, dat haar drijft, ten einde de raadsleden in staat te stellen tòch op tijd te zijn. Als men van hier nog wat trappen klimt, heeft men een opperbsten kijk op den Sint Jan met zijn grijze en grauwe pracht en zijn monsterachtigen toren, en als men nog hoger klimt, komt men in het schutterijmuseum, met alle vaandels en pluimen en sabels en geweren die er in behooren en het volledige marketenster-uniform van wijlen de 1ste Kompie der Mobiele Schutterij 's-Hertogenbosch, compleet met vaatje. Een weemoedig gezicht.... Wie sprak er ooit kwaad van de schutterijen....

Als men nogmaals, afdalende, langs Derkinderen's wandschilderingen komt, welt er een vraag op, die den vrager den toorn van drie professoren in de kunstgeschiedenis en tienduizend Bosschenaren op den hals laadt.

Wat is er schooner en beter aan den wand: boven in de raadzaal het papegaaienbosch of hier dit veelgeprezen schilderwerk?

Ik waag het te zeggen: ik ben voor de papegaaien. Het is als met de beelden en steenen van den Sint Jan: een deel er van werd hersteld en leeft in den ruig gehouwen steen, een ander deel werd hersteld en is glad, en vaal, en dood.

Laat ons naar de grijze ouden gaan om er meer van te zeggen; er is tachtig jaar aan gerestaureerd, en het is een geschiedenis der restauratie in beeld.

In de schaduw van den Sint Jan hoort men het kloppen van beeldhouwershamers op den beitel en den klank van de beitels op steen, het geluid van een eeuwigen strijd tegen regen en wind, vorst en hitte, die heiligen en gedrochten, kruisbloemen en vorsten allen om het even tot stof doen verweeren en vergaan. Als men de bouwkeet binnengaat, staat men plotseling tusschen een groot gezelschap nieuwe heiligen, hertogen, monsters en ranke spitsen van steen, gereed dien strijd tot 's hemels lof hoog in den onbarmhartigen hemel weer aan te vangen.

Want waar de Sint Jan glanst en praalt met beelden op zijn daken en luchtbogen en transen, en waar de muren warm en helder stralen in de zon, daar is het meest steen voor steen en beeld voor beeld uit deze bouwkeet naar boven gebracht. Er zit daar tusschen de arbeiders een man te beitelen die er al een menschenleven zit, een halve eeuw.

Als men er om zich heen kijkt in de keet, lijkt het hier een wassenbeeldenspel, en elders een beeldhouwerswerkplaats. In het wassenbeeldenspel staan gipsafgietsels van bevallige krijgshelden en lieve hertoginnen, wien men mits afgestoft in een hopeloos ouderwetsch salon hun plaats zou gunnen; ze zijn uit den eersten tijd, dat men de kathedraal ging herstellen, en die een stijllooze tijd was: 1860....

Maar waar de beitel thans klinkt, staan de nieuwe beelden ruig van steen en sterk, zooals de oude meesters ze hakten, en zooals er moeten staan niet in een salon met draperieën en pauweveeren in pot, maar op het dak van een kathedrale kerk. Al heeft de tijd een hertog afgeknaagd tot twee been-

stompen, al heeft hij de harp van een dichter versplinterd tot een stompje, hier herrijzen zij in nieuwe steen, en het zijn geen kleine gestalten, deze Brabantsche hertogen, Hendrik de Eerste, die haast de Duitsche kroon droeg en de stad stichtte, Jan de Eerste, die overwon in den grootsten veldslag van zijn tijd, dien van Woeringen en een onzer sierlijkste dichters was tevens:

*Eens meiensmorgens vroege
Was ik opgestaan,
In een schoon boomgaardekijn
Zoude ik spelen gaan,
Daar vond ik drie jonkvrouwen staan,
D'eene sang voren, d'ander sang na:
Harba lori fa, harba lori fa
Harba lori fa.*

En boven hem in de luchten staat zijn vriend de dichter Guy van Dampierre, dien hij toezingt, gelijk boven alle beelden op de transen een vriend of dienaar of verwant met hen de eeuwige wacht betrekken.

Bij mijn weten is Brabant het eenige gezegende land ter wereld, waar een kathedraal door twee dichters verdedigd wordt.

Wat er verder buiten aan den Sint Jan te zien is, valt niet in kort bestek te vermelden; laat het u vertellen door gidsen die spreken als een boek, en boeken die spreken als een gids. Om haar nog beter te zien moet men op het dak klimmen, eerst daar, tusschen de heiligen en de hertogen beseft men dezen rijk-

dom geheel en al. Maar alvorens dat te doen: kijk eens waar steenen en beelden dood en grauw en glad zijn en waar ze nieuw leven naar den rechten trant kregen; en ge ziet wat slecht en wat goed herstellen van een oud bouwwerk is.

Men zou eigenlijk om dit al mijn lieven vrienden van de familie Janssen-met-het-Onverschillige-Oog te leeren zien, eenige van de eerste pogingen tot herstel van het beeldhouwwerk te kijk moeten zetten, naast een voorbeeld van het prachtig werk, dat thans gereed komt. Men kon dan laten zien hoe de eerste soort lief en fijn en natuur-

getrouw is, met handen, vingers, geknipte nagels en een neus zooals de Janssens die zelf bezitten; en hoe de andere soort uit de steen is gehakt, stoer en stug, met groote steenen hoofden en handen, geenszins natuurlijk, geen nagebootste menschen, maar beelden, bestemd om op grooten afstand gezien te worden. En men zou mevrouw Pietersen, die nogal eens met de familie op reis is, en die de ouderwetsche en bevallige hertogen van tachtig jaar her in haar hart toch liever heeft, mee op wandeling moeten nemen en naar boven laten kijken wie er op het dak triomfeert, tot zij ‘gunst ja..’ zegt. Wellicht begreep zij dan tien tellen, dat kunst en natuur niet hetzelfde is, en misschien zelfs dat beeldhouwwerk van een kathedraal bouwbeeldhouwwerk is, en een de kathedraal dienende kunst, en geheel iets anders dan de vrije beeldhouwkunst.

‘Zooals dat beeldje, dat jij op je étagèretje hebt staan, bedoelt mijnheer’, zou de heer Janssen dan zeggen.

Het licht in een kerk of kathedraal is ander licht dan dat waaruit ge naar binnen treedt; het is licht in een heilige ruimte, geheiligd niet alleen door den geest, maar ook door het lichaam van de kerk, de geheime orde en harmonie van haar bouw.

De mensch die in een vormeloozen voorhistorischen tempel op Malta staat, veertig meter diep onder de rots, ontvangt als door

een wonder een weinig licht in die duisternis, genoeg om aan de gladgesleten wanden de heilige teekenen van dat volk te zien, waarvan het gebeente als dor blad ritselt onder den voet. En het is daar of in het dreigende onderaardsche der natuur een weinig hoop glanst.

De mensch die tusschen de schoongeordende Grieksche zuilen het licht ziet, ondergaat dat natuurlijk licht als ingeperkt en geheiligd: de natuur is tot harmonie gebracht en ontdaan van haar schrik en duisternis.

De mensch die het licht ziet in de Aya Sophia, ziet het van een overweldigende bovenmenschenlijke kracht, het vult de ruimte tusschen die muren als met een zondvloed, een natuur in omwenteling, waarin de kleine houten bouwsels van het Mohammedaansche geloof op de zerken vloeren liggen als wrakhout. Ziet hij het licht in een moskee, en niet in deze daartoe verkrachte oude Byzantijsche kathedraal, dan is het een schemering....

In de Sint Jan, als in vele kathedralen, is het licht weer duizend jaar ouder. Het is stilte en vrede, het is een vast en zeker licht van eeuwigheid, dat niet alleen van de zon schijnt, maar van dak en zuilen en zerken vloer glanst, alom tegenwoordig, rustig en wachtend.

Het zou u niet verwonderen als op de duisterste dagen en bij het zwaarste nood-

weer, dit licht niet veranderde doch zichzelf gelijk bleef, standvastig als de hoop in een helder menschenoog op wat den mensch voorgoed is beloofd. Licht tusschen de stammen van een woud van steenen zuilen, hoge boomen van welker kruin het gezang weerklinkt of een engel meezong.

Ik wil maar zeggen, reiziger, dat een mensch, heiden of geloovige, sinds vele duizenden jaren voor en na Christus tempels heeft gehouwen in de rots en opgebouwd uit rotssteen als toevlucht in zijn strijd tegen het duistere en als toeverlaat in zijn begeerte naar hooger licht. Zij zijn verbrand, vergeten, ontheiligd, vervallen, maar in het geloof aan het licht des hemels altijd weer verrezen, als bloemen uit het zaad met iedere lente en zomer. En als ge niet weet wat het is een kwartier stil te zitten in een

kerk of een kathedraal en te beseffen waartoe ze gebouwd zijn, en steeds weer zullen verrijzen uit het puin der wereld, dan vrees ik dat de vloek op u rust de aarde alleen te kennen als een gesloten boek, of, wat erger is, alleen als een plaats om te harrewarren over politiek, economie en andere epidemieën en ouderdomsziekten van deze oude planeet.

Of het helpen zou, zulk een mensch mee te nemen naar een omgang op de eerste verdieping en in de stille diepten van de Sint Jan onder hem te laten zien als in een ruimte gevuld met het stille water van dit licht? Of het helpen zou hem de steile trappen van een toren op te jagen en achter een balustrade op het dakgebint te zetten? Ver onder zijn voeten de met witte madeliefjes gespikkelde grasvelden. Om zijn ooren het gezwier der zwaluwen. Voor zijn oogen de groote glansrijke steenen luchtbogen bevolkt met steenen heiligen en helden, die als want en tuig en stengen en brassen van een goed schip, dit kathedrale schip bovendecks zeilklaar houden op zijn hemelsche vaart.

Men staat achter de verschansing van de Sint Jan en ziet de hooge masten, de boorden versierd met Bijbelsche verhalen, rondom deze steenen arke Noachs, in dezen tijd. Ver in de diepte loopt een vrouwtje met een mandje groen, een mandje appelen. Eva terug van de markt. Een zwaluw scheert

langs uw oor, hier in de hoogte. De beeldhouwer van den Sint Jan van dezen tijd, in zijn witten kiel, wijst u het helsch gedrocht dat hij drie jaar geleden gebeeldhouwd heeft.* En ge ziet de zwaluw nestelen, precies onder den staart van het helsch gedrocht, den helschen hond. Een zwaluw is maar een klein beest, maar het weet den vrede des Heeren te vinden, wáár het woont.

En hier, halverwegen tusschen aarde en hemel, tusschen de steenen bekroning van de kathedrale stilte daar beneden in het schip van de kerk en de zwevende zwaluwen, en de nog altijd regeerende steenen hertogen van het voorgeslacht, valt u het gedicht in:

*Wanneer ik denk aan Brabant zie ik den toren staan
Wiens luister is gebleven, wat ook voorbij mocht gaan.
Boven 't voorbijgaand leven stegen die muren op,
Daarbinnen leeft de vrede: hij draagt het kruis in top.
Daar buiten staan gehouwen in goeden harden steen
De beelden van de heeren die bouwden het verleên,
De beelden van de vrouwen, de moeders van het land,*

* Het is P.C. van Dongen.

*De dichters die 't bezongen, de krijgsman die hield stand.
Hoe 't Brabant ook vergaan is, boven dit nu en dan
Rijst machtig en verheven de toren van Sint Jan.
Zie op naar dit verleden, Brabant, en hoed uw aard,
't Zal goed gaan in het heden, als gij die kracht bewaart,
Wees steeds als gij geweest zijt, en wil in zwaren tijd
Sint Jan's kerk niet vergeten, als beeld der eeuwigheid.*

Kampen of De lof van den regen.

NAAR mijn meening woont de heer Pluvius te Kampen; ik ben tenminste nooit in deze eerwaarde stad geweest, of hij was er aan het werk. En het stond Kampen niet slecht; geen wonder, voor een aloude havenstad. Zoodat ik van Kampen leerde, dat de afschuw die de Nederlander als reiziger van het water heeft, ik meen van het regenwater, een dwaze, domme, en afkeurenswaardige afschuw is. Niet dat ik mijn enkele reizen of retourtjes bij voorkeur zal koopen bij regenweer, maar ik zal het als het zoo te pas komt niet nalaten, niet voor Kampen, en nergens voor. Of is - aangenomen dat ge een goede regenjas hebt -, het geluid van een bui water in een zwaar beukenbosch niet een van de beste dingen die de wandelaar beleven kan? Is het gezicht van een stad aan het water, schoongewasschen en helder als een kind

na het Zaterdagsche bad niet onvergelykelijk schooner dan op wat men een lekkeren zomerdag noemt (met stof). En de geur van de wereld, als ze goed gedronken heeft!

Ge moet mij, als ik naar Kampen wil, ook al evenmin den lof van de snelle treinen zingen. Ik ben het met u eens dat men om tijdig bruiloften en partijen te bereiken, schepen te water te laten in Delfzijl, en zaken te doen in Sint Anna-ter Muiden of Saloniki, wel eens haast kan hebben. Maar een boemeltreintje op zijn tijd is ook niet te versmaden; men kan de boomen en schapen langs den weg eens beter tellen, de

weilanden stuiven u niet zoo hinderlijk langs den neus, een polletje paardebloemen is weer een polletje paardebloemen en geen gele vlek, en tenslotte acht ik het even weinig elegant Parijs of Amsterdam per boemeltrein te bereiken als Enkhuizen en Kampen per sneltrein. Men kan er ook anders over denken, maar ik klim in Zwolle steeds met een bijzonder genoeg in het vervoermiddel dat mij naar Kampen belooft te rijden: als ik haast had zou ik niet zoo naar Kampen gaan; ik heb dus allen tijd, en wat is genoeglijker?

Kort en goed, men ziet Kampen bij aankomst aan den overkant van een breede blinkende rivier, met zijn groen geboomte, zijn witte poort en zijn torens en huizen als een van de fraaiste watersteden van heel het land. Men zet zijn kraag op, na op dezen regendag in het station gewacht te hebben tot het heldert en het licht op daken en boomen schittert en glanst; bedenk wel, in deze vrede, stilte en glans schilderde Vermeer zijn gezicht op Delft, en het is dus wel een vertering of twee in een stationswachtkamer waard, en dan passeert men de brug, en hoogstwaarschijnlijk de zonderlinge maar onschuldige juffrouw die u hier een vlugschriftje over

het ware geloof pleegt te willen verkoopen, en u vermaant het heil uwer ziel indachtig te zijn. N.B. Als zij lastig wordt, wat een enkel maal kan voorkomen, geef u dan uit voor Muzelman. Dit werkt probaat; zij verafschuwt blijkbaar dit veelwijverig geloof.

Aldus gesterkt wandelt men langs de grachten. Liefderijke menschen hebben hun geraniums in de goot gezet, zooals het hoort bij regen; over de brugleuningen hangen de vischnetten te drogen, en ge ziet de Burgwal, de Muntsteeg en de Vliersteeg en de Vloeddijk, hoewel er geen munt en geen vlier te bekennen valt. Maar de stad was eens machtig genoeg eigen munt te slaan, en de Vloeddijk bewijst hoe het er spoken kan. Zoo komt ge bij de Cellebroers-poort, en de aldaar huizende eenden. Ik neem graag aan dat de Kampenaars niet zoo drommels dom waren als men zegt, dat lijkt eer een vurige aantijging van andere steden die zij in den handel te slim af waren, maar de Kamper eenden zijn de domste ter wereld. Als men doet alsof men ze van een versnapering wil voorzien, waggelen zij op haar twee pooten aan, door het natte gras, donker gevlekt en wit van glimmende veeren, en kijken U met haar pientere zwarte kraaloogen aan. Ge hebt niets; en met een verwijtende blik maken ze rechtsomkeert. Steek de hand weer uit, en zij marcheeren nogmaals op, en dat kunt ge zoo-

veel dozijn keer herhalen als ge tijd hebt en liefhebberij.

Hoe is het mogelijk dat een beest met zulke verstandelijke oogen zoo dom is als een eend? Is het omdat de eend optimistisch is, bij regenweer, als de wurmen den grond uitkomen; of denken zij hetzelfde van den mensch als gij van hen te weten hoe een mensch zoo stom kan zijn om twintig maal de leege hand uit te steken tegenover eenden? Spelen zij met u, of gij met haar? Denk daar eens over na, het kan een omwenteling in uw wereldbeschouwing beteekenen.. In ieder geval zijn het aardige eenden.

Een eend overigens, in iedere beteekenis, die het Kamper Raadhuis niet binnengaat. De meeste raadhuizen zijn als pastei waarvan de korst meer de moeite waard is dan de inhoud; maar achter de prachtige gevel schuilen hier schatten. Ik ben hier van mijn levensdagen zesmaal de trap naar de Schepen-zaal opgeweest; voor wat er aan beeldhouwwerk en houtsnijwerk, aan schepengestoelte en schouw en gewelf te kijk is mag men niet alleen een regenbui maar zelfs een wolkbreuk trotseeren. En het is alles nog haast zoo ongeschonden als het uit de handen der meesters kwam, die het sneden, hakten en bouwden nadat de dienaren en boden der stad in 1543 hun vastenavondbier blijkbaar wat rijkelijk dronken, de keuken beneden te warm stookten, en de zaak in brand zetten. Het was ditmaal eens niet de

schuld van dien kerken- en torenvernieler, de loodgieter.

Hoe dit zij, men moet nooit op klokslag van het volle uur in deze zaal vertoeven. Men dient in Kampen vijf minuten vroeger op straat te staan. Dan bengelen u de klokken van het carillon boven het hoofd, de lucht is vol rijk en diep geluid, en als het uur geslagen heeft galmt en glanst het nog een volle minuut na in den Kamper regen. Men moet ook behalve langs de stadspoorten en dat juweel van een toren van Vinckeboom, langs de rivier het natte weer benutten, het is een gezellige waterkant met scheepsagenturen en sleepagenten, en als ge het eene natte grijze zeil op den IJssel ziet waarmee 'De Drie Gezusters' of de

‘Cornelia Johanna’ of de ‘Ebenhaëzer’ de Zuiderzee tegemoetvaart, bedenk dan dat de Kamper Koggen eens gevreesd waren in handel-, oorlog- en kaap-vaart, en dat hun blauw-witte vlag woei van Spanje tot Noorwegen.

Daarover peinzend komt ge weer bij de witte Koornmarktpoort terug, en als ge denkt dan alles gezien te hebben zijt ge iemand die de valsche reputatie der Kamper domheden verre overtreft. Er zit nog van alles in de oude straatjes, en men vindt dat door overal waar een bordje ‘Kruidkoek uitverkocht’ hangt, de eerstvolgende zijstraat in te slaan; op deze beproefde wijze zal men nog menige regendruppel met genoeg op zijn hoed laten vallen.

P.S. Er zijn goede gidsen van Kampen, een uitvoerige van Mr. J. Nanninga Uitterdijk (uitg. L. van Hulst, Kampen), en vele kleine voor den luien lezer, die men onder den Stadhuistoren krijgt. Men schrijve aan de Kamper V.V.V. Dat bespaart mij hier tien bladzijden proza.

P.P.S. Koop in Kampen als de tijden weer vredig zijn een lamsbout. Ik heb er de beste gekocht die ik ooit at. Ge begrijpt dan meteen iets van het nut en den aard van het Kampereiland.

Valkenburg onder den grond of De lof van het onderaardsche.

EEN ruïne, kan men in het algemeen zeggen, is een stuk van een min of meer eeuwenoud kasteel, waar tenminste drie autobussen per dag stil houden, waar de klimop rijkelijk rankt langs den toren in denwelken het spook huist, waar men limonade met een rietje kan drinken, en waar een onderaardsche gang is.

Er zijn ruïnes zonder spook en zelfs zonder klimop; er zijn zelfs ruïnes zonder limonade. Een ruïne zonder onderaardsche gang bestaat niet.

Dat wil zeggen, als de gids, de tuinman, den koster of bij zeer afgelegen ruïnes de brave boerenzoon u alles verteld heeft wat hij weet over Dirk den Verschrikkelijken en Emilia de Edele, mitsgaders hoe de Spanjaarden hier te keer gingen en na hen de Franschen, die van alle grafzerken de neuzen af sloegen, zoowel van de heeren en vrouwen

als van de wapenleeuwen en adelaars, dan, op het laatste oogenblik, fluisteren zij u allen zonder onderscheid nog in dat er een onderaardsche gang is. Van Roosendaal heel naar den Imbosch, van Heemstede naar Haarlem, van Nijenbeek onder den IJssel door, van Haamstee naar de duinen, van Teylingen naar weet ik waar.

Bij uw eerste kasteel of ruïne vraagt ge argeloos die gang te zien. Men wijst u hoogstens een poortje voor een konijnenhol, dat na drie en een halve meter ophoudt. Na uw vierde ruïne of historisch kasteel bekruipt u de wensch eindelijk een geheime onderaardsche gang waarlijk te zien. Na uw tiende kunt ge er geen woord meer over hooren zonder rebelsch te worden; want zij is er nóóit. En ge krijgt een ideaal: het kasteel met een werkelijke en waarachtige onderaardsche gang....

Wie zoover is, is rijp voor Valkenburg. Valkenburg is namelijk een ruïne met radio, autobussen, klimop en limonade en met ettelijke officieel erkende spoken, met en zonder hoofd. Maar ze is inderdaad eeuwenoud, en ze heeft sinds enkele jaren haar gewaarborgd eeuwenoude onderaardsche gangen. Hier kan de meest geblaseerde ruïne-bezoeker genezen worden....

Vooreerst echter iets over den Nederlander als ruïne-bezoeker, dus niet op zijn best. Hij is een ongeneeslijk romanticus, die zich de geschiedenis tot omstreeks 1800 voorstelt als bestaande uit dappere mannen met veelkleurig gepluimde helmen, en zwaarden, en kanonnen, en edele zwart fluweelen vrouwen op bij voorkeur witte telgangers. Gij, lezer, weet beter. Hij niet.

Van zijn vaderlandsche geschiedenis voor en na 1800 kent deze mensch meestal geen sikkepit. Als ge hem vraagt sinds wanneer Limburg Nederlandsch is - dierbare andere lezer, sinds wanneer? - dan lacht hij u uit als ge van omstreeks honderd jaar spreekt. En zoo ziet hij dan wat er rest van het aloude kasteel Valkenburg: iets alouds met klimop er omheen, dat men eigenlijk Bengaalsch verlicht zou moeten zien om het heelemaal mooi te vinden....

De Limburgers weten het wel beter. Op de hoofden van hun betovergrootvaderskleinkinderen is hier de harde strijd uitgevochten over een rijk land, waar Duitsch, Geldersch,

Engelsch, Luiksche en Brabantsch staal gekletterd heeft, waar de Spaansche en Fransche en Staatsche halve kartouwen en bussen donderden en rookten, tot er ten naaste bij geen boer meer een koe op stal had en geen mensch een ham in den schoorsteen of een vaatje in den kelder.

Wij zijn in de buurt van Maastricht, een sleutel van het land. Vergis u nooit: daar waar de Romeinen eens een fort bouwden of een weg, daar waar Napoleon of zijn genieofficieren, of hun nakomelingen, belang in Nederlandsche zaken stelden, daar past de sleutel op het slot van den Nederlandschen Leeuw; in Zeeland, langs den Gelderschen IJssel, bij Grave en Maastricht en aan de wegen door de verlaten velden van de Peel.

Maar goed, het gaat over Valkenburg, sedert er in 1672 de Staatsche vaten buskruit sprongen een stapel steen op een hoogen berg, met een stuk muur hier en daar; en achter tralies een verzameling doodshoofden, potscherven, kanonskogels en verroeste zwaarden. En, van de vervallen muren, een der schoonste vergezichten over groen grazig land en hooge boomen in de diepte dat heel Nederland biedt.

Valkenburgs historie is alles anders dan romantisch; de drommel mag weten waarom het Nederlandsch verleden altijd romantisch wordt voorgesteld, met niets dan edele Kruisvaarders, edele Watergeuzen, De Ruyters, Trompen, Piet Heinen en wat dies meer

zij. De officieele historie lijkt bijwijlen een zoete koekebakkerswinkel.

Daar hebt ge deze ruïne van Valkenburg. Als eenig buurman, in den tijd dat het een hoog kasteel was de kans kreeg, maakte hij er een ruïne van, en liefst een zoo laag mogelijke. Men telt die keeren niet op de vingers van twee handen. Maar merkwaardig: nauwelijks was Valkenburg verwoest, of het stond er weer.

Dat raadsel wordt opgelost door de Valkenburgsche rots; verniel een kasteel in den Hollandschen polder of op de Zeeuwsche eilanden, en er moet met steenen gevaren en gesjouwd worden. In Valkenburg haalt men om zoo te zeggen het nieuwe kasteel uit den kelder: het staat op zijn eigen steengroeven, de Limburgsche mergel.

Wat meer zegt: men heeft den grooten heeren van Valkenburg wel het dak boven het hoofd afgebrand, maar ze zelden gevangen. De vermaardste, Waleram de Woeste, wien men den neus afsloeg in den slag bij Woeringen, heeft de geschiedschrijvers steeds voor een probleem gesteld: wanneer de Brabanders hem in Valkenburg belegerden, kwam er na eenige dagen een renbode dat hun eigen land brandde achter hun rug. Hoe was dat te verklaren? Eigenlijk is dat probleem eerst in Maart van het jaar 1937 opgelost: Waleram de Woeste trok waarschijnlijk door zijn onderaardsche gangen in den rug van zijn vijand uit, met paarden en krijgsknechten.

Ik spaar u de historie van Valkenburg. Het heden is belangrijker, omdat men het verleden ontdekt heeft, de oude vluchtgangen van het kasteel, een wereld onder de aarde. De berg blijkt doorgraven als een honigraat, en vol gespoeld met slib en puin, sinds het oorlogsbedrijf hier ten einde kwam. Dit is in zijn tijd een oude Limburgsche Maginotlinie, een onderaardsche vesting geweest....

Ge ziet den langen en sterken slag van het houweel in den onderaardschen mergelwand, dat deze grotten groef, twintig, dertig meter onder de groene boomen.

In dien wand staan de sleuven gehouwen voor balken barricades om den vijand te weren, rustplaatsen voor den schildwacht,

nissen daarnaast in den wand; zes gangen komen uit op een ruim gehouwen hol, waar een bank is voor de wacht om te slapen; hooge en lage gangen kruisen elkaar, men heeft den toegang, toen men hem weer ontdekte, niet grooter gevonden dan een manskant en wee den aanvaller, die er twee meter onder stond in het stikkeduister of bij een flauwe toorts.

Evenwel: geen kroniek- noch historieschrijver vermeldt of de heeren elkaar hier te pek en te zwaard of wel met den vlammenwerper der middeleeuwen, de pan met kokende olie te lijf gingen.

Men heeft er geen enkele teer- of vetvlek gevonden, toen men dit alles opgroef, alleen een paar zware vuursteen kanonskogels, en wie daaruit concludeert tot onderaardsche artillerieduels vergist zich; ze zijn er,

naar de kenners vermoeden, van bovenaf in gespoeld, gelijk de bekkeneelen, ellepijpen en ander sombere vondsten. Hooggestapelde leemlagen, het uiterlijk hebbende van een geweldigen grauwen Indischen spekkoeck, liggen hier in de hoeken te wachten op de deskundigen, die zullen uitmaken wanneer en hoe dit alles geschiedde. Maar genoeg, ook van die ondergrondse realiteit.

Door die oude gehouwen vluchtgangen heen bereikt men een hoek waar het ongerept verleden de bekende historie ontmoet: de gangwand toont geen houeelslag meer, hij is glad van de zaag. Men is in bekender gebied: deze nieuw ontdekte en nog zuivere grotten monden uit in de bekende historische of fluweelen grot, waar men in de grootste duisternis der gewelven eensklaps een portret van Rembrandt voor de lamp krijgt; in dit geval een ontstellende ontmoeting.

De fluweelen grot is namelijk al sinds jaren het rijk der toeristen: de gids psalmodieert er plechtig de historie, ge ziet er de festijnen der Bokkenrijders afgebeeld, met een opper-Bokkenrijder, gekroond en gekleed als een kruising van Karel den Grooten en Sinterklaas en den witten, phosphorlichtenden bok in al zijn verschrikkelijkheid. Men vertoont er u, diep onder den grond, alles wat een mensch maar zien wil aan voorwereldlijke gedochten, portretten van groote mannen in zwart en rood krijgt, schuilplaatsen en altaren van priesters en geloovigen, en zoo

voorts. Zelfs onder de wereld krijgt de toerist te zien wat hij zien wil.

Maar nu de harde, zuivere werkelijkheid van dit land onder en boven de aarde. Geen gids die ze u zoo waar kan maken als de mijne, die geen gids was, maar een van de onderwereld bezetene. Het is een voorrecht in die diepe Valkenburgsche gangen alleen te zijn met den mensch die er het eerst is ingekropen en die nu met een nuchteren en harden timmermanshamer tegen de mergel slaat en laat hooren dat het hier gaaf en hard, en elders dof en rot klinkt, dat het hier nog wel zal gaan en dat het elders gestut moest worden.

De wereld onder de aarde heeft haar aantrekkingskracht, zoo goed als de sterren daarboven, te allen tijde. Men begrijpt dat flauw, na een half onderwereldsch uur, in Valkenburg, maar men begrijpt daar veel meer de zeeman, die niet zonder zee kan, het heimwee van den mijnningenieur naar de onderwereldsche wereld; waarom de vliegenier altijd weer opstijgt, al is zijn beste vriend gisteren gevallen, en waarom een geboren soldaat soldaat blijft, al is hij de laatste.

De man die zijn hart heeft verpand aan het onderaardsche, koos niet het slechtste deel. Onder ons gezegd: hij is de man, die dwars door den St. Pietersberg de tunnel heeft gegraven, hij heeft deze vluchtgangen langs

levensgevaarlijke konijnenhollen en manskaten ontdekt, maar het ging hem, geloof ik, vooral om het zijn onder de wereld*).

Het is goed, diep onder de wereld. De lucht is onder de Limburgsche mergel koel en zuiver; als het licht u begeeft is het er duister als in het graf, van een duisternis waarvan ge anders geen vermoeden hebt. Het is de moeite waard hier uw lamp te dooven: dit donker is eeuwen ouder dan wat ge ooit bovenop de aarde ontmoet in den donkersten nacht. Het is stiller, geweldiger, en veel aangrijpender, een kwartier diep onder deze ruïne met radio. En als ge de groene wereld weer terug ziet, dan, onder ons gezegd, dan stinkt ze....

De aardsche lucht is zoel, zwoel, lichtelijk walgelijk; het is niet anders: uit de loutere sfeer der natuur keert ge terug tot die van de autobussen en de tienduizenden bezoekers van Valkenburg.

Mocht ge dit te veel vinden om de natuur te genieten, rijdt dan den al evenmin geheel ontdeekten weg over Bemelen naar Maastricht, een heuvelland vol boomgaarden, heggen en witte huizen, waarin zich plotseling een kale berg verheft. Klim daarop en pluk er een struikje tijm of rozemarijn om op uw hoed te steken. 't Is Augustus, en zodoende vindt ge de apennotenschillen, dat bezinksel van het toerisme, tot op den top van den berg.

*) Ir. D.C. van Schaik.

Eens is de Limburgsche mergel ontstaan uit duizenden jaren op den zeebodem gezonken schaaldiertjes, wellicht, als onze beschaving en natuurliefde lang genoeg duren zal men later de lagen apennotenschillen en chocolade-zilverpapier zoo aantreffen, als grondlaag van onze cultuur.

Maar voorloopig ligt daarginds in de groene schemering de Sint Pietersberg, oud, begroeid en gedeukt. Als men daar onder de aarde gaat, vindt men dezelfde, en een nog diepere, stille wereld. Wat wonder, dat de mensch, verlangend naar stilte, bezeten raakt van den berggeest? Men gaat er soms als in een Egyptischen tempel, soms in volle duisternis, soms, in het gebied dat gesloten blijft voor den toerist, over puin van eeuwen, in het hart van den hollen berg. Men toont den toerist de zwartberookte gangen, waar de bevolking vluchtte, paardenstallen, bakovens, afbeeldingen van gedrochten. Op de vreemdste plaatsen vindt men ook flarden van lampions, daar is kortelings een vroolijke optocht voorbij getrokken.

Heeft hij de majesteit van dit onderaardsche begrepen? Recht en hoog staan in de halve duisternis en de koel en zuiver waaiende lucht van onder de aarde de gangen van den Sint Pietersberg. Men heeft moeite om zich terug te vinden als men het Maasdal weer ziet, tusschen de zware brandnetels van een uitgang door.

Ze ruikt niet zóó goed, de wereld, als men

er een halven dag onder is geweest, in het rijk der aardgeesten. Ze ruikt zelfs slecht, vierkant slecht, benauwd.

Men dient onder Valkenburg of den Sint Pietersberg geweest te zijn, om goed te begrijpen wat het harde en geenszins romantische, verknochte heimwee van den mijnwerker, den zeeman, den aviateur, den boer en den kunstenaar is. Zij zijn verliefd, onherroepelijk verliefd en bezeten, elk op een element, aarde, lucht, water, vuur, of den geest van alle vier. En een zweem, of zoo veel als ge wilt daarvan, geliefde toerist, kunt ge zelfs ontdekken onder een ruïne met radio....

Wieuwerd en Workum of De lof van lijken en lijkbaren.

ER zijn menschen die op reis gaan om de zon in het water te zien schijnen en die maling hebben aan alle sterren (van Baedeker, wel te verstaan). En er zijn menschen die van ster tot ster reizen, en van louter sterren de zon niet zien....

De ware reiziger voelt iets voor de zon en de sterren, hij voelt vooral iets voor reizen. Hij is geen kilometervreter, maar een man met de kennis der zevenmijlslaarzen, waarmee hij af en toe bij een slootje met eenden, en af en toe in een oud stadje terecht komt. En als hij met zijn zevenmijlslaarzen^{*)} de Zuiderzee over gaat ligt er een half-onbekende provincie voor hem open: Friesland, waar de zon overal in nieuw water schijnt, en de sterren nog niet in de Baedeker

*) Onder zevenmijlslaarzen versta men, al naar het past vliegtuig, rijwiel, sneltrein, bokkenwagen, automobiel boemel, of hittekar. Ik heb schoone landschappen gezien per vigilante, per landouwer en zelfs op gewone schoenen.

staan, maar óók ontdekt moeten worden.

Friesland, achter de nieuwe groene vlakten met speelgoed huizen die zoojuist op de zee veroverd werden, is vooreerst de provincie aan het eind van den afsluitdijk. Langs den weg naar Leeuwarden liggen de eerste sterren en rustige landschappen. Caspar Robles, de steenen man, de Friesche Janus met het dubbele voorhoofd op den dijk bij Harlingen; Franeker; het overheerlijk kasteeltje Heringa-State en het Poptagasthuis in Marsum, en, langs den weg, het open Friesche weiland met zijn kerktorens in de verte, zijn vage einders, en zijn weinige boomen. Maar dat merkt men zoo niet, wat de boomschaarschte betreft, na de Zuiderzeevlakte.

Ook dit Friesland is eens op het water veroverd. Op elke terp een kerkhof en een toren: rust voor de dooden, vluchtheuvel voor de levenden, bij watersnood.

Zoodra men een terp te bekijken staat, komt uit de naaste boerderij een goedgezinde Fries of Friezin - legende, dat de Friezen onvriendelijk zijn - en zegt: 'Een mooi rustig kerkhof. Als mijnheer het eens nader zien wil?' Het heeft soms den schijn of elke Fries er een eer in stelt dat de vreemdeling op zijn kerkhof begraven wordt. Wellicht een atavisme uit den tijd dat de Hollandsche edelen nog al eens hier begraven werden.

Maar goed; in den hoek van Friesland die tusschen Harlingen, Leeuwarden, Sneek en

Stavoren ligt, zijn overal de kerken, de oude boerderijen en het monumentale Friesche zwart en witte vee het belangrijkste in een landschap van gras en water; verder, ter eere van het voorjaar, wat hier een beste reistijd is, versierd met wijze schapen en onwijze lammetjes.

Met die versiering langs den wegkant bereikt men Leeuwarden, waar vijf wegen den reiziger in tweestrijd brengen. Laat ons ditmaal het Zuiden, den ‘Greidhoek’ kiezen: gras, vee, hoeven, molens, water. En de eerste Zuidelijke ster in den Frieschen Baedeker daagt op....

‘Wij kwamen de mummies te zien’, zegt de reiziger, na weinige kilometers.

‘Dan ga je tot het groot winkelhuis en den hoek om en dan rechtsaf, daar woont ze’, zegt de vriendelijke Friezin, die deze vraag al jaren beantwoordt.

Het groot winkelhuis is moeilijk te vinden, al telt het dorp maar honderd huizen. Achter een winkelruit staan twee blikken en twee flesschen, en eerst als men ziet dat er in de tweede winkel van het dorp maar één flesch en één blik staat, begrijpt men dat de andere het groot winkelhuis is.

Men slaat rechtsaf langs een groene heg en een paar lichte wilgen, daar hangt een bordje ‘Concierge Grafkelder’ en als men klopt heeft een braaf oud moedertje met heldere oogen haar klompen al aangeschoten.

Er is, tegen dezen tijd, in uw expeditie tot

ontdekking van Friesland reeds oneenigheid ontstaan of de vele rieten korven in de boomen ten dienste der bijen of der eenden staan. De Concierge Grafkelder beslist uw vraag:

‘Eenden krijgen 's winters voer, daarvoor leggen zij later bij de boeren in den boom.’

De sleutel knarst in het kerkhofhek. De kerk is als vele kerken. ‘Hieraan 't Zuidkant’, zegt de oude grafmakersweduwe van Wieuwerd, ‘is een mensch na tien jaar weg. Aan 't Noordkant nog na geen eeuw....’

Men treedt de kerk binnen. Een luik gaat open, daar ligt een grafkelder onder; in dien kelder liggen vier dooden: grauw, verschrompeld, vaal onder de glazen deksels, maar gaaf als Egyptische vorsten van voor vierduizend jaar. Een Friesche grafmakersweduwe is even gemeenzaam met den dood als een doodgraver van Shakespeare. Zij spreekt over deze vier vermaarde dooden als over familie en vrienden.

‘Dit’, zegt zij langs haar wijsvinger, ‘is de jongste, die ligt hier honderdtachtig jaar en hij was een goudsmid van Leeuwarden, een machtig mensch. Hij weegt nou nog maar zes pond. En deze ligt hier tweehonderd jaar, en de naaste, dat was een meisje dat mismaakt was met een bocheltje, naar men nog zien kan, en zij ligt hier driehonderd jaar. Vroeger waren hier elf, maar toen heeft Napoleon ze verwoest....’

Men staart naar het witte gewelf en de

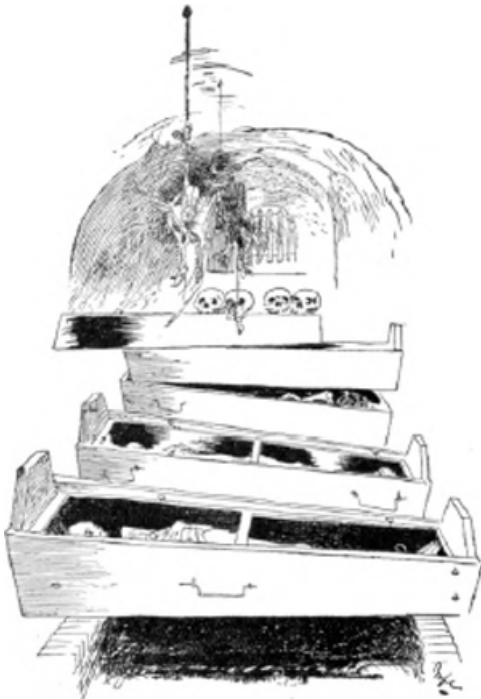
witte muren. Aan het gewelf, aan vezelige touwtjes bengelen fantastische vogelmummies. In de witte muren zijn twee keldervensters, daardoor ziet men groen gras met madeliefjes waar de wind in waait.

‘Dit vogeltje, dat was een kieken, dat zie ik hier al lang’, zegt de oude vrouw. ‘Dat is al heel droog. Maar deze haan, die is hier eerst vijftig jaar, daar ziet men het niet zoozeer aan. En dan was dit een papagaai en dit een katuil en dat ginds een duifje.’

De haan, aan een spookachtig touwtje, heeft inderdaad nog iets van levenden vorm. De mensen, de katuil en het duifje zijn

geraamten, waaraan de valse huid spant als perkament. Het is niet sinister, het is vreemd en onwezenlijk. De dooden in Wieuwerd vervallen niet tot stof. Er hapert, midden in de Friesche weiden, iets aan de eeuwige wet: ‘stof zijt gij, en tot stof zult gij wederkeeren.’

‘Die man’, zegt de oude vrouw, ‘moet kanker gehad hebben. Zie zijn voet maar, en zijn kaak. Die heeft veel geleden.’

't Is twee eeuwen geleden. Nu is 't een vaal vreemd ding, onder glas, in een doodkist.

De oude vrouw leunt op de kist. 'Met Paschen heb ik hier nog gestaan van 's ochtends tot 's avonds', zegt zij, 'tot het mij koud wierd en de voeten mij prikten. Zooveel kijkers. Het is ook een groot wonder der natuur, dat de stoffelijke rest zoo gespaard blijft. Het lijkt wel op stokvisch, zoo droog zijn zij'.

Ze zegt dat niet met gemis aan eerbied, maar met Friesche eerlijkheid en de wijze nuchterheid van den ouderdom. Het is waar.

'Een wonder der natuur', zegt zij. 'Vele geleerde heeren zijn hier geweest, en zij wisten het ook niet. Als men hier den kelder schrobt, wat ook gebeuren dient, behoeft men niet te drogen, in vijf minuten is 't droog. Maar als men de vensters sluit komt er verwarring en het rot. Er is gas in den grond, maar daar moet lucht bij komen. Er zijn ook in elke kist drie gaten voor de lucht.'

Als men adem haalt, na vijf minuten in den grafkelder van Wieuwerd, heeft men een dikke droge keel. Er stijgt iets uit den bodem, langs de grauwe en gele steenen, iets wat een doode behoudt en een levende benauwt.

't Is bevreemdend', zegt de oude vrouw, 'dat dit eerst ontdekt werd door gindsch gat. Daar is in ouden tijd een timmerman zijn hamer door gevallen, dien wou hij terug hebben, en zoo lichtten zij toen een steen en vonden den kelder. Maar Napoleon heeft

hier veel verwoest, naar groote heeren doen. 't Is ook vreemd dat zij naar het Westen zien en wij naar het Oosten. Zij hebben de linkerhand over de rechter, en wij de rechter over de linker. Dat is vreemd. Daar weet men het ware niet van. Ook zegt men wel dat zij meest van het geslacht van de Balta's waren, die hier een stins hadden, dat waren groote heeren en vechtersbazen, wien de vijand tweemaal hun huis verbrandde en den derden keer deden zij het zelf, toen ze wisten dat hij kwam, zooals men hier vertelt. Maar alle papieren zijn zoek geraakt door Napoleon'. 's Ochtends vroeg rijdt men door het Friesche weiland, de wind ruikt naar mest, jong groen blad en turf, de eksters stelen graan uit de zakken langs den weg, het water blinkt.

Een paar uur later staat men in den grafkelder van Wieuwerd, even vreemd als tegenover de mummie van Ramses. De afsluitdijk over de Zuiderzee baande ook een weg

naar dezen vreemden witten grafkelder waarvan niemand het ware weet, waarin de stof niet vergaat, en vier eeuwen oude grauwe gezichten raadselachtig onder hun glazen deksels liggen....

‘t Is bevreemdend’, zegt de oude vrouw, ‘dat aan den Noordkant van 't kerkhof grafmaken zoo zwaar is. Daar verdient men met grafmaken geen geld, zei mijn man, daar lijdt men scha, zoo hard is de grond. Geen klei en geen zand, zei hij, maar een aparte harde grond, daarin vergaat niets. 't Is hier oudtijds ook een visschersdorp geweest, recht aan zee, en de zee heeft vele wonderen’.

‘En hier ligt Anna Maria Schuurman’, zegt zij en klopt op den meters dikken muur achter zich.

Een der reizigers herinnert zich de lessen van een Friesche grootmoeder.

‘Een geleerde vrouw, die spinnekoppen at?’

‘Zoojuist! Dat was zij! Machtig geleerd, want die sprak dertien talen. En hier ligt zij, maar men weet niet precies waar’, zegt de oude vrouw en klopt op den muur.

‘Maar waarom at zij spinnekoppen?’ vraagt de reiziger.

‘Die had een kunstgebit, dat ligt ginds nog in een bakje. En wijders vanwege de wijsgierigheid.’

‘De wijsgierigheid?’

‘Ja, dat zegt men. Ook heeft er hier een dominee zijn geleerde zoon gewoond, dat was nog in mijn tijd’, zegt de Concierge Grafkelder, die vier en tachtig jaar is, en zij knikt met haar witte kanten muts, ‘en die at spinnekoppen om geleerd te worden. Toen kon men dat dan ook wel begrijpen, dat dat voor de wijsgierigheid was, gelijk wijlen mevrouw Anna Maria Schuurman...’

Langs het kunstgebit van de vrouw die dertien talen sprak, klimt men den witten grafkelder van Wieuwerd uit, met een droge keel, en een hoofd vol vragen.

‘Zijn hier veel ouden van dagen?’ ‘Dertig menschen boven de zestig jaar en zes boven de tachtig op tweehonderd zielen...’

Vreemd. En toch smaakt de frissche, sterfelijke lucht, de geur van water en weiland zoo goed als nergens, als men van Wieuwerd naar Bolsward rijdt....

In Bolsward dragen eerwaarde zandsteen leeuwjes schilden met zwarte adelaars op gouden grond op de stoep van een vermaard stadhuis, een grasgroene tram tracht

herhaaldelijk den vreemdeling die in dezen landelijken vrede niet op verkeersproblemen verdacht is, te overrijden, tegenover het stadhuis pronkt een prachtig geveltje in rood, blauw en goud; de melkboer blaast in Bolsward nog op de trompet om zijn waar te venten en zoodra zich een aanzienlijk vreemdeling vertoont springen de voorntjes in de gracht boven het water uit om de oude Hanze-stad een levendiger aanzien te geven, en de koster van de Martinikerk stapt van zijn fiets en geleidt hem daarheen.

Laat geleiden. Het is een van die geweldige Friesche baksteenkerken, groen, grijs, roze en geel verweerd, die als een ware Fries van buiten stug en in het hart vol rijkdom zijn. Bolsward, thans tien kilometer van de kust, was eens een havenstad. Men ziet het, onder den Martini-toren aan de zee, waarop blauwgranieten vrachtvaarders en

driemasters onder vol zeil gebeeldhouwd staan, met grafschriften:

*Hooi varen was mijn plezier
Nu ik dood ben lig ik hier
Laat nu varen wie het lust
Ik lig in de eeuwige rust.*

Wie weet wat houtsnijwerk is, staat stil bij den preekstoel, wie er niets van weet staat toch stil bij het prachtig Gothisch snijwerk in het kerkmuseum. Iedere Nederlander stapte voor iets van dezen aard in Italië, Frankrijk en Duitschland uit zijn auto.

In deze Martinikerk treft men overigens iets dat in heel Friesland zal treffen. De eb en vloed der Europeesche historie heeft in Friesland twee hoog-waterlijnen nagelaten: Spaanschen tijd en Franschen tijd.

In den Spaanschen tijd vernielde men als beeldenstormer kerken en heiligen, als Spanjool kerken en inwoners, en over een en ander wordt nog altijd schande gesproken. In den Franschen tijd krabde en hakte men alle adellijke titels van zerken en monumenten. Het kan u in menige kleine kerk overkomen dat de geleider het niet al te nauw neemt en Napoleon de schuld geeft van den beeldenstorm en vice versa; zeker is het dat al wat er in Friesland aan kerkinterieur beschadigd is, op rekening van Alva of Napoleon staat; wat tenslotte pleit voor den vrede van het land.

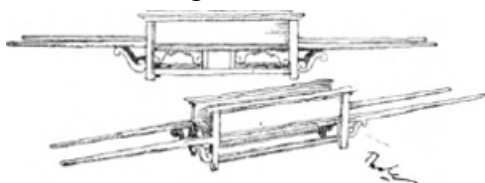
Wie in Bolsward is, is al bijna in Sneek of Workum. Sneek is een stad om van den waterkant te ontdekken. Workum is onbekender, en het is een rit door de tolhekken van de Trekvaart waard: een markt waaromheen de oude Workumers indertijd alles gebouwd hebben wat de moderne toerist in der haast zien wil, een prachtige waag, een stadhuis, menig antiek geveltje, en boven dat alles uit de zware muren der St. Geertruidekerk.

Er is in die oude Friesche baksteenkerken, waarin mettertijd smalle roode steen en gele

steen en grauwe steen en eeuwenoude vierkante kluiten dooreen zijn gebouwd, iets van een verleden dat men elders in Friesland niet zoo opmerkt. De meeste Friesche Baedeker-sterren staan bij Renaissancegevels. In déze kerken leven de middeleeuwen nog. De Workumer St. Geertruide staat hier en daar scheef van ouderdom, maar stoer en prachtig als weinige.

Van binnen is het een machtige witte kerk met twee groote wereldsche wapenschilden aan hooge gepleisterde zuilen, gedraaide gouden kolommen, witte leeuwen en zwanen, blauwe struisveeren, schilden met zilveren sterren en roode anjelieren. En, achter een gladde geel geverfde schooldeur, staan andere bezienswaardigheden. De Workumer lijkbaren.

Negen zwarte lijkbaren uit den gildetijd, elk met kleurig geschilderde paneeltjes al naar het past: op die van de dokters en apothekers een primitieve operatie, en de goede Samaritaan en een apotheek met veel Latijnsche spreuken, op die van de smeden,

horlogie- en instrumentmakers, hamers, aambeelden en fijner gerei, op die van de binnenvaart beurtschippers in woelig water, en op die van de buitenvaart zeewaardig bedrijf in nog woeliger water. En zoo is er een baar voor de landbouwers en een voor de metselaars, glazenmakers en timmerlieden, en een voor de kinderen, waarop de goede herder staat met zijn verdwaalde schaap. En daarboven staat er een met paneelen waarop niets geschilderd is. Ja, toch. Een leege vale hemel, en dat is de baar voor zelfmoordenaars.

‘Worden ze nog gebruikt?’

‘Deze altoos’, zegt de geleider en hij wijst de kinderbaar. ‘De andere op verzoek’. Toren en schip der Geertruide-kerk staan los van elkaar.

‘Daar is een stuk tusschen uit geraakt in den Spaanschen tijd’, vertelt de geleider....

Wij laten Hindelopen, dat reeds vermaard genoeg is, omdat men er sinds eeuwen blauwe rozen en groene madeliefjes op roode tafels, stoelen en ander meubilair schildert, links liggen aan onze rechterhand, en stevenen naar het Zuiden. Eigenlijk had men moeten vragen wat Napoleon voor kwaad gedaan heeft in Workum, maar dat is dan een vraag voor den eerstkomenden toerist. Overigens valt mij, al voortreizend, terwijl het landschap een ander karakter krijgt, de schoone historie in die men in Makkum uit

den Franschen tijd vertelt, om te bewijzen hoe vies en dom de Franschen van Napoleon waren.

In Makkum dan, waar men aardewerk maakt, kwam onverhoeds een Fransch bataljon in kwartier, en de kwartiermeesters requireerden in de aardewerkfabriek honderd potten bij wijze van etens-

blikken, onder zwaar protest van den fabrikant, wiens Fransch te kort schoot. Men achtte het onwil en verzet, en requireerde zeshonderd potten van bruin aardewerk, die, nu ja, welnu, enfin, hoe moet men het zeggen, in Friesland juist tot geheel andere doeleinden bestemd pleegden te worden.... Meer voor ná den eten....

De Franschen hebben nooit begrepen, waarom heel Makkum meesmuilend op straat stond, als het bataljon 's middags aantrad om soep te halen, elke grenadier met zijn bruinen aardewerknachtspiegel in de rechterhand.

‘En zoo gek en zoo vies zijn die Franschen nou’, zegt de Fries.

Dezelfde aardewerk fabriek, sinds 1660 in dezelfde familie Tichelaar, bestaat nog. Ze maakt nu fijn werk, het welbekende Makkumer, een boek waard.

Het landschap verandert. Op de Galamadammen kruist men het merengebied: links en rechts water, lucht en riet. Terstond daarna komt de boom in het landschap. Eerst in de eikenlanen en bosschen van Gaasterland voelt de Hollander dat hij in Noord-West-Friesland iets gemist heeft: boomen. Gaasterland is het Friesche Gooi. (Tegen Friezen moet men zeggen dat het Gooi het Hollandsche Gaasterland is).

Waar het Gaasterland in de Zuiderzee valt, liggen de kliffen. Ze klinken taalkundig woester dan ze in werkelijkheid zijn. Hier is

het einde van voor-historische gletschers. Op het strand liggen geen schelpen, maar zware zwerfsteen en duizend brokjes graniet, veelkleurige vuursteen en andere wonderen in steen en plant. Hier zocht de oer-Fries zijn pijlpunten en het halssnoer voor de oer-Friezin bij elkaar. Wanneer de Vereeniging tot behoud van natuurmonumenten, die hier gelukkig heer en meester is, er geen stokje voor steekt, stelen de bezoekers haar binnen de drie jaar al de gletschergesteenten weg aan presse-papiers, halskettingen à la oude Mirdum etc.

Dat wil dus zeggen dat het kronkelende landwegje bij oude Mirdum het inslaan waard is.

Als men rechtdoor rijdt komt aan alles een eind, ook aan Friesland. Verkiest men in dezen Zuidhoek nog Baedekersterren, dan ligt in Wyckel Menno van Coehoorn begraven, eens de grootste vestingbouwkundige van Europa, thans een wit-marmeren held, die onzacht rust op een bed van witmarmeren mortieren, vaandels en andere krijgsartikelen.

‘Hij heeft hier gewoond,’ zegt de koster die trotsch is op zijn marmeren monument, ‘daarginder, in het bosch. Een machtig huis, daar is nou geen steen meer van, maar hij heeft er waarlijk gewoond. En in 1795 was er zoo een Fransche revolutie, toen is men onder Napoleon tegen den adel opgestaan, en daarom zijn de titels van het monument gekrabd. Wat nog een geluk is. Want als men zooiets nu eens den neus had afgeslagen, wat was het dan gebleven? In 't geheel niets....’

Dat is Wyckel, midden in het jonge groen. Langs den dijk komt men in Lemmer, waar het den toerist past naar gerookte paling te zoeken en de vraag te overwegen of hij over Zwolle of den afsluitdijk thuis zal rijden.

Kiest hij het eerste, 't geen weer eens wat anders is, dan vindt hij langs den dijk een zee van licht paarse pinksterbloemen en daarachter een nog lichter zee van licht en water, en hij rijdt langs bloeienden meidoorn en door rood-gedaakte Overijselsche

dorpen den ring om het meer Flevo vol, die in Amsterdam begint en eindigt, sinds de afsluitdijk er als de kostbaarste Nederlandsche bazaltsteen is ingezet.

Bergen op Zoom of De lof van een graftombe.

EEN verlaten kerk is erger dan een verlaten kasteel of een leeg huis; gebarsten zerken en schots en scheeve vloertegels, hoge witte zuilen in een leege ruimte, en het stille kerklicht door de vensters, dat niets meer beschijnt; het is troosteloozer dan iets ter wereld, of het moesten de gebroken graftombes in deze leegte zijn.

Zoo is het in de oude groote kerk van Bergen op Zoom, de Sinte Geertruide aan de markt, nog maar half een werkelijke kerk en half ontruimd, of gelijk men het pleegt te zeggen een wandelkerk - hoewel ik er jaren geleden en gisteren nooit of te nimmer eenig mensch in heb zien wandelen dan den koster, mijzelf en een vriend, en de zwarte kat van den koster, als zij de kans krijgt.

En toch....

In den linkerhoek, in het harde venster-

licht, staat een graftombe, het is die van Charles Morgan, eens gouverneur der stad. Hij ligt er in het harnas, in wit marmer; of liever gezegd, daar ligt wat er in vele strenge, hardvochtige winters nog niet is stukgevroren, een homp wit marmer, een puinhoop van een krijgsman. Boven hem, neerziende op wat er rest van den doode, staan een vrouw en een meisje, zijn dochter Anna, wier moeder Elisabeth van Sint Aldegonde was, een kleinkind van Marnix, en háár dochter Elisabeth; en de wijze van neerzien op den man, met een schroom voor den dood, een liefde, een verwondering, een stil ontzag is niet minder dan grootsch. Het is zelfs liefelijk zooals zij daar staan, verward in de marmeren plooien van haar wit gewaad; liefelijker nog door den blik die haar schoonheid angstig werpt op wat alle kracht en schoonheid velt, op den doode, en dat nog meer nu ook de praal van zijn graf een verwoesting is.

Men moet denken aan de marmeren Grieksche vrouwen, die met een geschonden en onsterfelijk gezicht, van de hooge tempelrots heenzien over Athene. Men weet niet wie de meester is, die deze tombe schiep: ze is verwaarloosd en nog een barren winter of twee en ze is aan stukken gevoren, een der beide stille vrouwenhoofden is reeds wankel. En toch is dit zooveel meer dan tallooze kunstige en rijkversierde

wit en zwart marmeren graven, en het levend wonder van die moeder en dochter met een doode aan haar voeten steekt zoo af bij de doodsche kermiskramen aan weerszij met wit marmeren vaandels, wit marmeren kanonnen, en al wat men in dien tijd nog meer vond dat een statiegraf pracht en praal bijzette.

Mocht men ooit den meester ontdekken die hier het marmer beitelde en polijste, dan blijkt wellicht dat hij in die dagen zelf door den dood werd bezocht in wat hem lief was: zoo wijs en rijp en nog bevend van de ontmoeting met den dood schiep hij deze moeder en dochter, het kind nog verwonderder en bevreemder dan de moeder; het gezicht van de vrouw, dat den dood kent, vol geloof; het kinderlijk gezicht, eer vol verbazing en een begin van begrijpen.

En de tegenstelling: de opvolger van Charles Morgan in het gouverneurschap, Beverweert, gevraagd zijnde om Morgan met een woord uit den Bijbel te tekenen, zeide:

‘Hy was Belsebub gelyck, doordien gestadich uyt zyn monde legioenen van duivelen quamen.’

Wat weten wij daarvan. Het wit marmeren beeld van den in wit marmer geharnasten krijgsman op de tombe heeft geen mond meer, het heeft geen gezicht meer. Er is niets van over, alleen twee lieve vrouwengezichten, neerziende op een puinhoop.*

Als ge in Bergen op Zoom een bevriend iemand aanspreekt over beeldhouwkunst, kunt ge er een lief ding onder verwedden - ik adviseer u een potje Bergen-op-Zoomsche ansjovis, want daar is dit jaar niet veel van, of liever gezegd niets, aangezien deze vermaarde vischjes niet in de Schelde verschenen - dat hij u zet in een vigilante, houtblokjes-automobiël of wat er te krijgen is, en zich met u op weg begeeft naar Wouw.

Ik ken een aanzienlijke Bergen-op-Zoomsche familie, die haar nageslacht minstens eens per maand, en als er jeugdige logeergasten uit den vreemde waren zooveel malen als ze er waren, met een mandje met mondkost naar Wouw zond om de beelden te kijken. Het was een gezonde wandeling, de Wouwsche plantage is een goed bosch, en koffiedrinken uit een mandje is beter dan van een tafellaken. Maar aangezien de jon-

* Nader blijkt dat Dr. Elisabeth Neurdenburg het werk toeschrijft aan F. Dieussart, ook Dusard genoemd. Zie Oudheidkundig Jaarboek 1939.

ge Bergenaren de Wouwsche kerk en haar beelden uit het hoofd kenden, gingen zij liever roovertje spelen met de logeerkinderen, en als de vader des avonds vroeg, hoe het geweest was, kreeg hij te hooren, dat het lezende monnikje weer zóó mooi was geweest....

- Echt mooi, oom, zei dan een der roovers uit den vreemde.

- Ja, tante, zei de door de roovers gevangen edelvrouw uit Holland.

En de oom en tante vonden dat zij iets voor de kunstzinnige opvoeding hadden gedaan, Wat ook zoo zijn moet, want een der kinderen is zelfs doctorandus in de kunstgeschiedenis geworden. Zoo ziet men....

Nu zijn de vele gesneden houten beelden op de Wouwsche koorbanken inderdaad de reis waard. Wat kunstvaardigheid kan bereiken, is hier bereikt; het hout lijkt nu eens fluweel, dan weer fijne kant, elders zware zijde; de stichter der Cisterciënsers staat er met het weidsch armgebaar der barok, de kleine lezende monnik geheel en al verzonken in zijn brevier, en toch, voor mij heeft dit alles iets van een glansrijke en pralende rhethoriek, een triomf van het ambacht, meer dan van de bezielde kunst. Als men bijvoorbeeld eens nader toekijkt, draagt die lezende monnik het boek zoo sierlijk in de rechterhand, en hij neemt de plooien van het gewaad zoo allersierlijkst op met de

linker of hij het geen oogenblik kan vergeten; en als men dat eens gezien heeft, kan men moeilijk vergeten, dat hij dit niet vergeten kan....

Boven deze beelden, die hier in den Franschen tijd op boerenwagens zijn heen gevluht uit een abdij aan de Schelde, verkies ik een klein middeleeuwsch beeld, een met pijlen doorschoten mageren en stervenden Sebastiaan; hij leeft meer voor mij, in zijn onbeholpenheid dan al deze anderen in hun praal Ge ziet: er valt in Wouw te debatteeren.

Ook over het nut der restauratie. Men vindt er namelijk eenige zuilen in haar ware gedaante, van schoone en zuivere steen,

maar elders liefelijk hemelsblauw doodgeschilderd. Men vindt er op den duur fraai blauw en rood geschilderde doeken, met fraai geschilderde plooien, hangend aan fraai geschilderde spijkers. Hoeveel foeileelijks brengt de dorpsverfkwest, ook hier met de beste bedoelingen, toch nog steeds tot stand.... Hoeveel best oud eikenhout is er in Nederlandsche kerken nog gesausd en hoeveel zuiver gehouwen blanke steen ziet zich het eerlijk gezicht blauw of grijs of pimpelpaars geverfd; hoeveel prachtige baksteen zit er nog onder de gore pleisterkalk....

En in de Wouwsche plantage valt te wandelen. Er zijn gewitte muren langs den weg, het ruwe blad der suikerbieten versiert den akker, de peppels staan scheef, het is dicht bij zee, en de boerentuintjes gloeien van de dahlia's. Waar het oud sparrenbosch is, steekt de zon er in den herfst haar scheeve speren van licht door, het dorre onderhout is ros en goud. In de lente wemelt het er van de bloeiende rhododendronbosschen; wat de stedeling en parkbezoeker als heester kent, is hier een paars en blauw en rood bloeiend manshoog oerwoud. En als ge het geluk hebt, hier een zomerschen onweersdag te beleven, zijn de weiden in het bosch vreemd smaragdgroen, de vlagen licht en duisternis waaien er overheen als de wind in het graan, de koeien zijn fabeldieren, die niet op gras maar juweelen grazen. En daar

hebt ge al de heidensche en heilige pracht der natuur, een halfuur gaans van de kerk.

Als ge naar de stad terugkeert, rijdt dan de haven eens om. De helft van Bergen op Zooms roem en eer dankt de stad aan de Schelde. Ge kunt er het best een dag voor kiezen, dat de musschen van 't dak waaïen; alleen onervaren en kinderachtige reizigers reizen met mooi weer, en anders niet. Ge treft dan de Schelde, die al geen rivier meer is, maar een inham van de zee, in blank licht met kruivende witte golven, die elkaar achterna zitten van den Bergschen dijk tot den Zeeuwschen kant of andersom, of dwars voor den wind, en als het zulk weer is, hebt ge dien wind ook hooren zoeven door de Wouwsche bosschen. Het is alles iets ruiger en wilder dan het in toegankelijker streken van het vaderland gemeenlijk is, en men vindt bosch, water en rijke woonstee zelden zoo gelukkig bijeen als in de oude markiezenstad.

Er zijn te Bergen op Zoom twee overblijfselen van het krijgshaftige verleden, waarop ik als vredelievend burger der stad een oogje zou hebben: de Lieve Vrouwepoort en het Ravelijn.

Een mensch heeft in het minst geen vermoeden hoe ruim en genoeglijk het binnen zulk een Middeleeuwsche stadspoort geweest kan zijn. Van buiten de dikke muren zoudt ge zeggen, dat zestig man bezetting

er in gezeten moeten hebben als haringen in een ton; maar van binnen ontmoet ge als bij verrassing het eene ruime baksteen zaaltje naast en boven het andere; ze hebben beste schouwen, des zomers moet het er voornaam koel zijn; alleen de trappen zijn wat nauw en voor eenpersoonsverkeer, omdat men nu eenmaal beter met één tegenstander te maken kan hebben dan met twee naast elkaar.

Een hoogst bewoonbaar vestingwerk, voor een liefhebber; het dankt zijn ongeschonden staat aan het feit, dat het al sinds vier eeuwen zijn plicht niet meer heeft

gedaan, behalve als gevangenpoort en behuizing voor gijzelaars.

Men vindt er thans velerlei zaken, welke men ten onrechte heeft wijsgemaakt, dat zij museumstukken zijn; maar waarlijk, als dit mettertijd eens ernstig werd ingericht met goede meubels en oud gerei en een en ander uit de geschiedenis der stad, zou het instee van stadsrommelkamer, een fraaie provinciale oudheidkamer kunnen wezen, behalve een zeldzaam goed bewaarde oude stadspoort van binnen.

Misschien zou ik echter nog liever in Menno van Coehoorn's ravelijn wonen. Als men het namelijk van den singelkant goed bekijkt, zooals het daar in de grachten ligt, lijkt het een klein vergeten parkje binnen zijn wallen; ik meen er tusschen het geboomte boonenstaken bespeurd te hebben, ja zelfs het dak van een broeikas, en het ruikt over het water heen naar appelen en frambozen.

Een bewoonbaar kazematje, en welk een ideaal: 's avonds haalt ge de brug op en geen mensch, die uw boontjes verduistert of uw perziken voor u komt opeten, of uw zes kippen en een haan mee uit wandelen neemt. En een hengeltje in de gracht.... Ik zou wel eens willen weten, welke Robinson Crusoe zoo verstandig is op dit onbekende eiland midden in Bergen op Zoom te verblijven, en of hij ook een papegaai heeft.

Ge zult u overigens afvragen waarom er

zoo weinig van de oude stad gespaard is. Het antwoord is kort, ze werd veertien maal belegerd. En eerst toen de Franschen haar in 1747 half in puin schoten, verloor ze haar naam als onneembare vesting. Vandaar de geschonden Sint Geertruide en haar houten hoed; vandaar de gebroken graftombe; vandaar dat het carillon als van ouds 'Bergen op Zoom, houdt u vroom' speelt boven een markt, waaraan het stadhuis zoowat het eenige, maar dan ook een kostelijk voorbeeld is van de vroegere pracht; een voorbeeld van een gelukkige restauratie tevens.

En het is maar goed, dat de vermaarde arduinsteenen schouw van den heiligen Christoffel uit het Markiezenhof sinds een

eeuw hier prijkt met haar heiligen man, haar banierdragende leeuwen en haar rijke festoenen, want kunstschaten in een kazerne.... En dat is het voormalige paleis der markiezen van Bergen op Zoom al sinds jaar en dag, alhoewel het inderdaad een vorstelijk gebouw is, van de straat gezien, en met zijn vensters zoo hoog en zoo breed in de zwarte ijzeren traliehekken, dat het wel lijkt of het leeuwen en giraffen of, wat zeg ik, mastodonten moet herbergen.

Een merkwaardig man, de bouwheer Jan van Glymes ‘metten Lippen’, vriend van Philips den Goeden van Bourgondië, potentaat, koopman, kunstminnaar, weelderig man en beschermer der kloosters.

Zijn halve eeuw van regeeren over de stad, en de man zelf, verdienen een boek; hij is in Bergen nog zoo bekend en bemind en befaamd als eenig vorst na een half duizend jaren maar zijn kan. En in alle geheim kan ik u vertellen, dat er aan dat boek gewerkt wordt.*

* ‘JAN METTEN LIPPEN’. Zijn familie en zijn stad, door C.J.F. Sloodmans. Uitgegeven bij Ad. Donker te Bilthoven en Antwerpen.

Enkhuizen of De lof der gebakken bot.

EEN wijs reiziger komt in Enkhuizen aan met den vroegen Amsterdamschen trein of de late Staversche veerboot, en wijs boven allen is de man die beide doet en zich op een goeden morgen vroeg genoeg scheert om de meeuwen over het breede en blikkerende Enkhuizer havenwater te zien zweven langs de laatste visschers met roodbruine zeilen die er binnenglijden, om dan zijn uren of dagen zóó te besteden, dat hij tegen den avond terugkeert van den Frieschen overwal en als de goden hem het ware weer, licht en water geven, het Noordhollandsch wonder te beleven dat de oude stad is, zooals ze zich uit een hobbelige zee gezien verbergt achter haar groene boomen en donkere waterschoeiïngen.

Een schilderij, gelijk er niet vele schooner zijn in de Nederlanden en gelijk eens menig

goed schip het zag op zijn keer uit de verste werelddeelen. Men kon er indertijd geen nieuw bij ontdekken, eiland of vasteland, of een Enkhuizer schip haalde er al kruidnagelen, struisveeren of koffieboonen weg.

Men ziet het de laatste van de eens vele havens tellende groote koopstad niet aan, op het eerste gezicht. Maar eer gaat een kemel door het oog van een naald dan dat een reiziger met de oogen recht in het hoofd den dromedaris van Enkhuizen niet ziet, want het is een stadspoort als een paleispoort met zijn stedelijk wapen in top, dat de maagd is met de drie zilveren haringen met driemaal een gouden kroon op den haringkop en drie gouden sterren daartus-

schen. Een dwaas, die daarna nog niet begrijpt, dat de zilveren haringvisch de stad rijk aan goud maakte, een verstandig man die achter deze paleispoort een vergeten stad verwacht, en een verstandiger die er wonderen hoopt te beleven: er zijn er vele, zij het geen groote, van rijke kleine gevels. Wie zijn hart verpand heeft aan den vaderlandschen baksteen, is in Enkhuizen terecht.

Maar ik ben al een straatje te ver. Daar staat een klein huis in brand; de rook slaat ten minste uit vensters en deuren en tusschen de pannen door en als men de Enkhuizer brandweer niet ziet is dat ook geen wonder, want het is maar 'n palingrookerij.

In dat laatste Enkhuizer haventje namelijk ligt de eene visscherman naast den anderen, de netten geheschen, zwart, getaand en bleek met het licht kruiselings en scheef door de mazen, de zeilen geheschen, roestig, roodbruin en vaal, een waasje damp bovendeks waar de koffie gemaakt wordt en een vlucht meeuwen daarboven over het water, om de al te doode vischjes uit de wereld te helpen. Er komt nog eens een late Enkhuizer binnen en hij strijkt zijn zwartbruin zeil net op tijd om zich kalm tusschen de anderen te laten glijden en zijn kisten glibberige aal en glinsterende posjes aan wal te laten zetten door manspersonen, die men op een oud-vaderlandsch

schilderij met duizenden guldens per vierkanten centimeter betaalt en die hier om niet te zien zijn met nog altijd dezelfde gezichten, manieren en zeewaardige zonderlingheden.

Ik wil maar zeggen, dat men daar in Enkhuizen onder de groene boomen langs de kade aan zijn trek komt, als men het levendige bedrijf van een volle visschershaven zien wil; het heeft mij altijd verwonderd waarom men den vreemdeling en landzaat wel Marken vertoonde en niet den IJmuider vischafslag of de Enkhuizer haven; altijd de Alkmaarder kaasmarkt en zelden een Westlandsche groenteveiling of een rozenmarkt. Wij hebben blijkbaar niet beseft, hoe rijk het land was aan verschil-

lende natuurlijke schouwspelen, en hoe schoon.

De schoonheid is gebleven. Als men een kwartier langs de Enkhuizer kade wandelt, heeft men voor dagen en dagen de oogen vol; laat ze wat tranen als men door den scherpen rook van de palingrookerij loopt. Enkhuizen heeft meer beleefd en er liggen nog straten en straten in het verschiet.

's-Hertogenbosch heeft een dichter op het dak van zijn kathedraal staan, maar Enkhuizen heeft een sonnet aan den voorgevel van zijn stadhuis hangen, en nog wel een klinkert van Joost van den Vondel: 'Op het Roode Paert met syn metalen Kanon, uit den overwonnen Duinkerker, onder den zeestrydt, in Hopman Volkaert Kanonyx oorlogschip overgesprongen in den jare 1622, den 3 in Wynmaendt.' Ik wil u het sonnet wel aanhalen; al is het niet een van Vondel's fraaiste, het heeft een staart, en men kan als leeraar in de vaderlandsche taal en letterkunde te Enkhuizen den kinderen dus aanschouwelijk leeren, dat een sonnet niet altijd veertien regels telt, wat vele dichters van heden ten dage niet weten....

Men vergewisse zich:

*Wat heeft de stoffery der ouden ons vervaert
Met Perseus, en Pegaes, die, over zee gevlogen,
De wereld stoeg voor 't hoofd met een gedichte logen,
Een logen, in 't gestarnt gesteigert hemelwaert!*

*Het brave Enkhuizen draeft, vol moedts, op 't Roode Paert,
 Met synen kopren mondt, dat gloënde blixems braekte,
 En donderklooten, daer Noordzee en lucht af kraekte,
 Een Paerdt, op 't Prinsenhof in eeuwigheit bewaert.
 Het quam, toen Volkaert dien Duinkerker had gedrongen
 Uit 's meesters zeekasteel, in 't Hollantsch slot gesprongen.
 De zeeheld greep het by den zeetoom sonder last.
 Het opent met syn hoeft een Bronaër voor den zanger.
 Wij drinken op Parnas noch Helikon niet langer.
 Dit is ons Paerdebron, hier is geen droom aen vast.*

Het Roode Paert spreekt:

*Ick holp op zee Duinkerken oorelogen:
 Maar Volkaert leerde ons Hollantsch schutmuzyk.
 Myn meester quam ten hemel opgevlogen.
 Toen koos ick 't schip des vyandts tot een wyk,
 Laet Grieken met Pegazen elk verguizen:
 Het Roode Paert, dat heldendichters teelt,
 Verwekt een bron in 't wydt befaemde Enkhuizen:
 Daer bloeit Parnas: oudt Grieken sit misdeeldt.*

Ik heb zoo den indruk dat de prins der Nederlandsche dichters hier een druppel zweet aan de ganzepen liet hangen, en er moeite mee had, en zijn mythologisch museum danig overhoop moest halen om er wat van te maken.

En verder, wel beschouwd, blijkt er uit van hoe dichtbij onze voorvaderen en de Duinkerkers elkaar te water op het lijf zaten, want het fraai bronzen kanon versierd met spreuken en tierlantijnen, dat aan de voeten van dit sonnet rust, sprong van een Duinkerker die de lucht in ging op het dek van het gezegde Enkhuizer 'Roode Paert' en aangezien het een aardig uit de kluiten

gewassen kanon is zal het niet ver gesprongen zijn. Overigens draagt het voor een springer in bronzen letters een toepasselijke lijfspreuk en wel de leuze van Karel V:

PLUS OULTRE....

Mogen wij nu gelooven dat 's-Hertogenbosch en Enkhuizen eens de dichtkunst zoo beminden dat wij ze onzen tijd ten voorbeeld kunnen stellen?

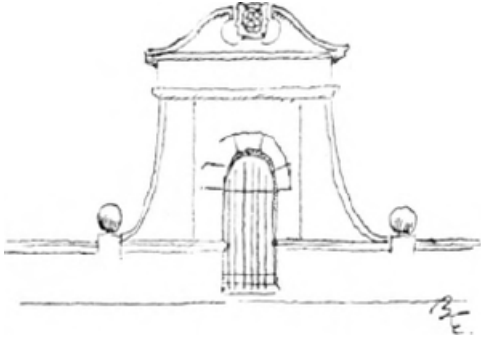
Eilacie; Jan van Brabant staat in Den Bosch op de kathedraal omdat hij het zwaard voerde, en ook de pen; en Joost van den Vondel hangt aan het stadhuis omdat de Enkhuizers een kanon veroverden.

Als het anders was zou er hier en daar in Amsterdam een vers van Vondel en anderen aan den muur hangen op ons stedelijk schoon en bezaten wij een standbeeld van Breeroo.

Met dat al staan wij met één voet op de stoep, waar de Enkhuizer bruiden en bruidegommen den beslissenden stap huns levens zetten, en men kan daar een kwader stadhuis voor uitkiezen De oude gevangenis - ik bedoel niets kwaads over het huwelijk te zeggen - pronkt met haar door den regen gewasschen baksteen in den tuin, aan den achtergevel, en het loont de moeite onder de lage en breede witte gewelven van de stadhuishal zijn honderd schreden te zetten en uit te kijken over die achterdeur.

Ten eerste bekruipt u de lust een zestien-d'eeuwsch onschuldig veroordeelde te zijn

en daar in dat spinhuis vredig uw triomfantelijke vrijspraak af te wachten, zoo liefelijk is het; en ten tweede ziet men uit deze achterdeur een der fraaiste verschieten van Enkhuizen en oud Noord-Holland; in een stil vaal binnenwater spiegelt zich de roode pakhuisgevel van het Peperhuis; ge ziet de slanke silhouet van het Staversche poortje, waar eens de sloepen der Oostindievaarders meerden en het groen geboomte der wallen.

Van dien groenen wallekant bekeken - wat de wandeling waard is - blijkt het Peperhuis een Janus met twee aangezichten: een voornaam gezicht naar de zee, een pakhuisgezicht naar den winstrijken achterkant. Men kan de gouden eeuw slechter definieeren.

Overigens, als oude herinneringen mij niet bedriegen, kan ik u raden in het Enkhuizer raadhuis trappen te klimmen: ge zult er machtig blank eikenhout, fraaie koekplan-

ken en de stempels der Enkhuizer munt vinden, en zelfs in het staal van de beulsbijl het wapen met de drie haringen - als men alleen die bijl had opgediept uit een verdrinken stad aan de Zuiderzee ware er al bewezen, hoe sterk en statig Enkhuizen eens was.

In de ‘Historie der vermaarde Zee- en Koopstadt Enkhuisen vervattende hare Herkomst en Voortgang. Mitsgaders verscheidene gedenkwaardige Geschiedenissen, aldaar voorgevallen. t'Samengesteld en kort ingetrokken door een Liefhebber der Stadt’, leest men hoe weinig water een emmer in de historie doet overloopen, of, om Enkhuizensch te spreken: hoe licht de bot is vergald.

In 1572, toen Den Briel voor den Prins was en Alva schepen zocht om die stad te hernemen, leek het hem een schoone gelegenheid, om ze te Enkhuizen te vinden en tevens ‘bedektelijk eenigh krijgsvolk binnen de muren te brengen.’

‘Dit voornemen heeft Godt Almagtigh geopenbaert, want als Kapitein Schuilenborgh syn broodt had doen bakken bij een bakker genaemt Dirk Jansz. en het brood aleer hy geld gave scheep wilde brengen, seide dese bakker, Kapitein ik moet eerst geldt hebben want ik moet weder te merkt. Schuilenborgh daer aen 't dreigen en schelden: Hier syn riep hy, niet dan Geusen en schel-

men in de stadt, ik sweer, dat het haer swaerder vergaen sal als 't die van Rotterdam vergaen is. De bakker seide, ik hoop dat ons God daervoor sal bewaren, sweerde Schuilenborgh met gekruiste vingeren, dat het niet beter lukken sal. De Borghers sulks hoorende, syn gualyk te vreden geweest, beloofden de handt aen malkander te houden om geen volk in de stadt te laten komen'.

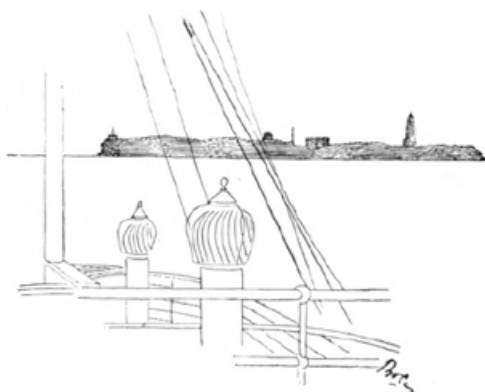
En zoo kwam het er niet in ook, en kwam Enkhuizen als tweede schaap over de brug - het spreekwoord zou eigenlijk beter kunnen luiden: 'Als het tweede schaap over de brug is' en wat daar op volgt - en leidde een ruzie in een Enkhuizer bakkerswinkel tot een der beslissendste stappen in onze historie.... Want Den Briel was een toeval; Enkhuizen een begin van bewust verzet; daarna was de goede zaak, gelijk men zegt, een gebakken botje.

Dat heeft de stad toen rechten en privileges bezorgd, waarvan men de waarde nog ziet in al deze rijke, oude geveltjes, in de oude kerken en openbare gebouwen; ze werd zelfs een gevaarlijke mededingster van Amsterdam. Er bestaat een goede gids van Enkhuizen, lees daar de leerzame geschiedenis in na, als ge er profijtelijk uit wandelen wilt. En meen niet dat Enkhuizen alleen groot was in het verleden. Als ge een kanarievogel, al of niet met de dubbele rolrol, een verliefde parkiet, een sijsje of distelvink bezit, tien tegen één dat het dier zijn

voeder en zangzaad van onder den rook van Enkhuizen komt. Als ge komend voorjaar tien tulpen in een vaas hebt, hebt ge tien procent kans, dat ze uit dezen hoek komen en niet uit den Haarlemschen. Enkhuizen is na een der haringrijkste een der kruidnagelrijkste steden geweest en thans een der bloemrijkste en zaadrijkste.

Het bloed kruipt waar het niet gaan kan, ik eer het ook als een der botrijkste.

Want ge moet weten, lezer, dat ik veertig jaren geleden op de Enkhuizer boot voor het eerst waarachtige gebakken bot at. Dit behoorde zoo, op de Enkhuizer boot at men bot, en op het station te Zwolle saucijzebroodjes. En ik verstoutte mij in een groot gezelschap van ooms en tantes te verkonden, dat deze bot beter smaakte dan thuis. Dit was in die dagen voor een knaapje met een platten boord gevaarlijk stoutmoedig gezegd, maar de tante van de familie die het meest van de keuken wint, sprong mij te hulp en zeide: 'Johan heeft gelijk; levend uit het water onder het mes en dan in de pan dat is de beste visch.' En dit is inderdaad het geheim, hoewel ik het toen niet wist. Maar wie, die op zijn tiende jaar ooit gelijk kreeg tegenover zeven ooms en tantes zou zulk een oogenblik vergeten. Het is beslissend voor een menschenleven; van dat oogenblik af is mij gevraagd, hoe de soep mij smaakte, en zoo voorts....

Ik heb er aan moeten denken, toen ik dezer dagen door een bewasemd patrijspoortje Enkhuizen weer eens in zee zag liggen, met zijn zwaar en kartelig groen geboomte, onder een vale wolkendrijvende lucht, achter een vale kortslaande zee, waarop de bottertjes steigerend op het schuim voor hun boeg reden en driftig hun netten trokken onder de zwermende meeuwen.

Ik wil maar zeggen, dat men Enkhuizen niet enkel van den landkant mag zien, en dat, naar mijn meening, de ware waardeering voor een oude stad en een versch gebakken bot niet zoover van elkaar liggen; het hemelsbreede verschil begint eerst tusschen hen, die het beide wel en hen die het geen van beide van belang vinden, de botteriken.

Arnhem en omstreken of De lof van het Arnhemsche balletje.

ARNHEM heeft zeven eeuwen bestaan als stad, en het Arnhemsche balletje één eeuw. Bij de feestelijkheden en banketten waarmee men dat heeft herdacht, kreeg Otto de Tweede, Graaf van Gelre en Zutphen natuurlijk alle eer, omdat hij 1 Juli 1233 de stad Arnhem in een Latijnschen brief schreef, dat zij voortaan met zijn goedvinden de stad Arnhem was, en iedereen heeft vergeten een glas te drinken op den man, die Arnhem ettelijke eeuwen eerder stichtte, en Otto den Tweeden de kans gaf het goed te vinden.... Aan den uitvinder van het Arnhemsche balletje heeft niet eens iemand gedacht.

En toch....

De stichter van Arnhem is onbekend. Arn-

hemsche oudheidkundigen gingen er eertijds prat op dat keizer Vespasianus die moeite had genomen, maar aangezien de Romeinen er blijkens vele opgravingen in het stedelijk grondgebied nooit iets verloren dan één zilveren penning en één wijnkannetje, blijkt daaruit dat zij er nooit wijn dronken of belasting inden en dat Arnhem dus jonger is.

Wanneer men een dertig jaar geleden in Arnhem aankwam scheen de stad zelfs gesticht omstreeks 1830, zoozeer hadden de deftige singels en het stationsplein nog iets van een gravure uit dien tijd. Vergeleken met Nijmegen, dat altijd iets Brabantsch rumoerigs en middeleeuwsch hield, had Arnhem steeds iets deftigs, iets Haagsch en romantisch. Eerst als men omtrent de markt kwam, bleek de stad werkelijk bejaard. Toch dateert haar tweede oftewel ware bloeiende jeugd uit die jaren na den Franschen tijd, dat men de wallen slechte en met bloemperken beplante. Want eerst van dien tijd af was Arnhem niet langer een woonplaats in een prachtige omgeving, maar een prachtige omgeving met een woonplaats er in.

Dat was natuurlijk ook vanouds de bedoeling van den onbekenden stichter geweest, toen hij een paar boomen omhakte op een zwaar beboschten heuvel. Hij koos,

als goed eerste Arnhemmer, alleen een plek met wat men later noemen zou ‘riant uitzicht, stroomend water en gelegen aan grooten verkeersweg.’

Maar die plek koos hij zóó weergaloos, dat geen voorzitter van een vereeniging voor Vreemdelingen-Verkeer, al ware hij duizend jaar eerder voorzitter geweest, het hem een zier had kunnen verbeteren. In den loop van die duizend jaar was Arnhem weliswaar om vele redenen vermaard als stad en vesting, maar men krijgt niet den indruk, dat vestingschap haar hoogste roeping was. Men vestigde er zich niet zoozeer toen zij vesting was. Zij werd steeds ingenomen. En zelfs in de glorierijke dagen van Maarten van Rossem waarop zij nu zoo prat gaat, was zij in ieder geval een vrij vieze vesting.

In 1545 haalde men, om haar bij vorstelijk bezoek wat op te fleuren, volgens den kroniekschrijver 52 ‘karren drecks’ uit haar Sabelspoort, men had een honderdtal karren zand noodig om haar straten tenminste

ietwat toonbaar te maken en moest de bruggen herstellen, omdat het risico voor den hofstoet al te groot was.... En dat voor het Geldersche Haagje!

Wij trachten slechts aan te toonen dat de eerste Arnhemmer, die geen andere bedoeling had dan hoog, droog en lommerrijk te wonen, minstens evenveel eer verdient als Otto de Tweede en Maarten van Rossem. Want zijn ideaal is weer ons ideaal geworden, en Arnheims roem van de laatste eeuw is niet te danken aan haar krijgshaftigheid of verleden, maar aan haar bosschen.

Zoodra men in Arnhem op een tram stapt, zit men binnen het kwartier op een bank in een bosch. Stapt men er in een sneller verkeersmiddel, dan zit men na tien minuten in een bosch waar zelfs geen banken meer zijn, maar alleen eekhoorns, stilte, vogels en groen en goud licht dat door de blaren schijnt. Is er één stad in Nederland, die daarop zoo terecht trotsch kan zijn? Iedereen weet dat; iedereen heeft van zijn leven al op die banken en onder die Geldersche groene boomen gezeten: Arnhem is er beroemd om. Maar hoe gaat het met den roem, als ze klassiek wordt? Klassieken zijn zoo beroemd, dat men ze vaak niet meer leest, omdat men ze meent te kennen en een alledaagsch romannetje verkiest. Zoo vergaat het Arnhem en de Geldersche bosschen maar al te vaak. Men meent ze te kennen, en stapt in een trein die ze voorbij

gaat. Men weet niet, dat dit Geldersch kindschap de laatste jaren vele hoofdstukken natuur vol bosch en stilte en watervallen rijker is geworden, al is dan de Velperweg van een deftig heer een voormalig deftig heer geworden. Rondom, in Zypendaal, Warnsborn, de Duno en op de Hooge Veluwe, is het hek van den dam; donkere oude beukelanen, smalle kronkelpaden in het akkermaalshout, witte berken, ruige hei, lanen van roode en blauwe en roze rhododendrons, rosse dennebosschen en roestige eiken, eens verboden grond achter statige hekken en venijnig prikkeldraad, staan thans open voor wagen en wandelaar. Waar eens een villa in een prachtig bosch of park lag, is nu een villapark, of een hotel, dat een villa in een park lijkt; maar ook nog bosch, waarin zelfs dat argwanigste dier, de kraai, of dat nieuwsgierigste dier, de eekhoorn, den wandelaar de eer aan doen, hem als een zeldzame verschijning in het Geldersche Paradijs te beschouwen. Hoe de eigenaars dier eekhoorns en bosschen het aanleggen, blijft een geheim, maar veelal is in het Geldersche een bosch een stuk natuur gebleven in stee van, als vaak elders, een gelegenheid tot zomersche pantoffelparade in een laantje.

De Nederlandsche natuur bestaat in diverse variëteiten. Men heeft de keus tusschen zee en duin, weiland en water, of hei, zand, bosch en heuvels. Dit laatste

landschap is de Geldersche specialiteit en wie ze meent te kennen, vergist zich. Er is méér van dan een tiental jaren geleden en het is beter bereikbaar geworden. Het voordeel is dubbel: de bosschen en groene lanen zijn ouder, schaduwrijker en statiger geworden, en het uitzicht op de verre landschappen van het over-Rijnsche en over-IJsselsche, op de heete hei en de koele bosschen, de dalen vol berken, varens en korenvelden, is nog bijna altijd hetzelfde.

Gelderland is een rijk, gul en gastvrij land en zijn groote geheim is, dat het verandert en toch zichzelf blijft. Zoodra men er honderd stappen naast een heirweg doet, is men een mensch onder een boom, met het levenselixir van de natuur in bei-

de zijn neusgaten en een zingenden vogel boven zijn hoofd.

Er is, natuurlijk, in Arnhem en omstreken veel veranderd. De stad sterft af aan den Rijnkant en verjongt zich naar den boschkant. Arnhem wordt een tuinstad, een stad in de bosschen.

Ze begint in haar zevende eeuw een derde jeugd. Ze lijkt niet meer op de gravures van 1830, ze verandert van gevels, ze bouwt nieuwe wegen en bruggen, Men droomt al van een over-Rijnsch Arnhem. Het zal alles anders zijn en toch hetzelfde. Wat men aan den Oosterbeekschen en Velschen, den Schelmschen en Westervoortschen kant ook mag bouwen en veranderen, de eerste Arnhemmer koos zoo goed, en de huidige Arnhemmers zijn zoo verstandig, dat er na zeven eeuwen nog altijd eeuwenoud bosch te over is. Waar eens het everzwijn wroette, spektakelt thans de kakatoe en brult de leeuw ((stel u gerust: in Burger's Dierenpark), Waar een vorige generatie stekeltjes ving, staat thans een aquarium en kweekt de Heidemaatschappij forellen, en waar ze eens hagedissen ving, staan thans nieuwe woonwijken op terrassen van witte bloemen. Maar wat verandert dat? Tien minuten verder leven de kleinkinderen van die hagedis en dat stekeltje in het wilde, twintig minuten verder kronkelen de beken nog altijd onder de braamstruiken door alsof ze niet weten waar ze heen willen, en wie er

een half uur aan geeft zit met een merel links en een konijn rechts, naar verkiezing in een dennenbosch, een beukenbosch of op een heuvel in de hei.

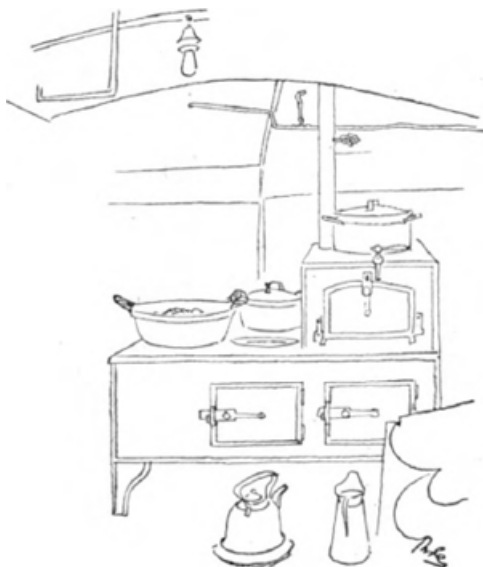
Arnhem is na zeven eeuwen en wat er ook veranderde ten slotte zich zelf gebleven, gelijk het Arnhemsche balletje. Men vergunne ons, behalve den eersten Arnhemmer ook het Arnhemsche balletje te verdedigen en tot ideaal en symbool te verheffen.

Het Arnhemsche balletje heeft de kleuren van de statiecostuums onzer overgrootmoeders. Het is zachtrose en witgestreept, of uitsluitend rose, lichtbruin, geel en wit. 't Heeft, in letterlijker zin dan eenig ander ding ter aarde den tand des tijds een eeuw doorstaan en 't smaakt, als de Geldersche boschlucht, heden ten dage even goed als ooit.

Het dateert uit Arnhems tweede jeugd. Ten tijde dat men de wallen slechtte en Arnhem nieuwen adem gaf, leerde de zeer geleerde Zeeuwsche doctor Pieter Cornelis de Munck, president van de Plaatselijke Commissie van Geneeskundig Toevoorzicht, den klompenmaker bij wien hij op kamers woonde en die een snoepwinkeltje hield, het geheim hoe men uit geneeskrachtige kruiden, vruchten-elixers en suiker het ideale balle-

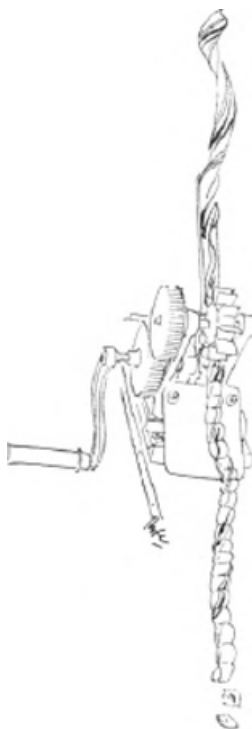
tje vervaardigde. En het wordt nog steeds niet anders vervaardigd; volgens geheim, van mond tot mond overgeleverd recept. Het is als het geheim van Arnhems eeuwige jeugd: altijd hetzelfde en altijd nieuw.

Wij zijn afgedaald in den kelder aan het Groote Oord waar het echte Arnhemsche balletje geboren wordt. Een oud, groengeschilderd booggewelf, een lange tafel, een fornuisje, een aantal flesschen van alchemistisch aanzien en kleur, en een machinetje, dat in een handtasch gaat. Dat is al....

‘Er is niets veranderd’, zegt de tegenwoordige bezitter van het geheim. ‘Af en toe een nieuwe jaloezie voor den winkel, maar van binnen alles gelijk en eender. Dit is de machine, die doctor De Munck toen-

tertijd heeft uitgevonden. Want eerst deed die klompenmaker dat met drukken. Laat eens zien....'

Het origineele balletjes-ijzer verschijnt, in de handen van den tegenwoordigen balletjesmaker. Het maakte er een dozijn....

De nieuwe machine, die reeds een eeuwfeest vierde, is ongetwijfeld veel moderner. Ze lijkt ietwat op een klein molenrad, met stalen schoepen. Ze maakt er wel eenige dozijnen achter elkaar.

‘Maar het geheim,’ zegt de eigenaar van het geheim, ‘dat blijft het geheim. De geneeskrachtige kruiden en het handwerk....’

De geneeskrachtige kruiden en het handwerk blijken per jaar verwerkt te worden in tien- tot vijftienduizend pond Arnhemsche balletjes. Dat is, in die eeuw, bijkans een miljoen pond de imitatie niet meegerekend.

‘Want natuurlijk,’ zegt de heer Meuwse

minachtend, ‘zijn er altijd mensen geweest, die met een Arnhemsch balletje naar den een of anderen balletjes-fabrikant gingen en zeiden: “Kunt u mij dit balletje niet namaken”. En dan zegt zoo'n fabrikant: “Natuurlijk!” Maar dat zijn geen echte Arnhemsche balletjes.’

Natuurlijk zijn dat geen echte Arnhemsche balletjes!

Echte Arnhemsche balletjes zijn als Arnhems natuur en wezen. Ze hebben iets ouderwetsch, en ze smaken precies als een eeuw geleden, en toch volkomen versch en nieuw. Ze zijn niet na te maken, ze smaken frisch, geneeskrachtig, kruidig en goed. Ze smaken naar meer.

Arnhem bouwt nieuwe wegen en buiten-

wijken, de oude winkel aan het Groote Oord krijgt al en toe een nieuwe jaloezie voor het raam, maar beider geheim blijft hetzelfde. De stalen schoepen van de kleine, oude machine draaien dag aan dag in den kelder, de houten schoepen van de Geldersche watermolens draaien nog altijd onder oude, groene beuken in het water van dezelfde slingerbeken, of er auto's of vigilantes of Geldersche vorsten aan voorbij rijden. Gelderland blijft nog altijd een land om ruimer adem te halen, al vergeet menig Nederlander hoe goed het er is om adem te halen in bosch en hei, en Arnhem blijft het hart van Gelderland, al klopt het sneller en anders. En nog altijd rijden er treinen voorbij, met menschen die meenen dat zij Arnhem en Gelderland al kennen.. Dat zijn misschien dezelfden, die geen verschil kennen tusschen echte en nagmaakte Arnheimsche balletjes, of ten minste niet weten, dat de Geldersche bosschen en heuvels rondom Arnhem een Nederlandsch landschap zijn, dat voor geen landschap ter wereld onder doet en eenige honderden kilometers dicht bij huis ligt....

Otto de Tweede's Latijnsche brief, die Arnhem zeven eeuwen geleden een stad maakte, was natuurlijk een feestrede waard, en een bezoek aan de stad. Maar de ware reden om er zijn trein heen te nemen, is toch dat de onbekende stichter duizend jaar geleden twee boomen omhakte in een

prachtig landschap, waar nog altijd een miljoen boomen groen en ongerept staan, in welker schaduw men al dan niet beginnen kan aan het tweede miljoen pond Arnhemsche balletjes, tusschen een eekhoorn links, een hagedis rechts en een gouden kever aan zijne voeten.

